

Mistä vanhaan kirjasuomeen tulivat jälkipronominit *se* ja *hän*?

SILVA KIURU

Nykysuomen sanakirjan *hän*-artikkelissa esitellään omana ryhmänään (1.A.I.dd) esiintymiä, joissa *hän* on »välittömästi lauseen subjektin perässä sitä korostamassa», esimerkkinä mm. *Manta hän* odottaa sulhastaan vuodesta toiseen. Vastaavasti on *se*-artikkelissa ryhmä (1.A.I.3.b), jossa *se* on »painottomana välittömästi varsinkin lauseen subjektin jäljessä sitä tähdentämässä», esimerkkinä *Herra se* on herrallakin. Käytön sanotaan olevan tavallisesti ei-asiatyylistä. Yleiskielessä *hän*-sanana emfaattinen käyttö on harvinaista; Penttilä mainitsee kieliopissaan vain ilmausta vahventavan *se*-sanana (1957: 511; ks. myös Grönros 1980: 63). Kielenhuoltajat ovat suosittelleet muun muassa tätä ilmaisutapaa emfaattisen relatiivilauseilmauksen tilalle; mieluummin »*Luonto se* tikanpojan puuhun vetää» kuin »*Luonto se on joka* — —» (Saarimaa 1939: 301–302; sama 1967: 144; ks. myös Kettunen 1959: 143; Leino 1982: 9–10).

Edellä siteeraamissani esimerkkilauseissa *hän* tai *se* muodostaa yhdessä erisnimen tai appellatiivin kanssa liiton, jossa osat ovat samaviitteiset. Jälkiasemaisen pronominin tehtävänä on korostaa nominijäsentä. Pronomini ikään kuin kertaa edeltävän konstituentin. Osien keskinäinen suhde voi olla melko irrallinen. Niiden selvä erottaminen, taukoa tai pilkkua käyttämällä, osoittaa pronominijäsenen painokkuutta. Esimerkiksi: *Musiikki, SE* pelasi, mutta mikään muu ei. (Vrt. *Musiikki se* pelasi ja *pojat ne* marssi.) Osat voivat tällöin olla joko kongruentit tai inkongruentit, esimerkiksi: Mutta *Eevasta, HÄNESTÄ* minä pidän / Mutta *Eeva, HÄNESTÄ* minä pidän. Jos pronomini on perusmuodossa, vain sen painokkuus erottaa sen samanasuisesta enklittisestä vahvistuspartikkelista, joka aina on painoton, vielä painotomampi kuin pronominit yleensä (Sadeniemi 1949: 85).

Mikael Agricolakin on liittänyt joskus substantiivin perään *se* tai *hän*-sanana, esimerkiksi *HERRA se* annoi, *Herra se* mös otti; *Jumala hen* manapi meiden cauttame. Vanhan kirjasuomen sanakirjan *hän*-artikkelissa (kohta 3) annetaan näytteitä paitsi Agricolalta myös Eerik Sorolaisen (1621), Abra-

ham Ikalensiksen (1659) ja Juhana Wegeliuksen (1747) teksteistä. VKS:n aineskokoelmiin on poimittu vain muutama esiintymä. Nimitän näitä *se-* ja *hän-*pronomineja jälkipronomineiksi. Vanhassa kirjasuomessa jälkipronomininit ovat perusmuodossa ja seuraavat vain perusmuotoisia nomineja.

Kyseessä on rehellisesti sanoen vanhassa kirjasuomessa varsin perifeerinen ilmaisutyyppi. Pyrin sen kuvaamisella tarkastelemaan erästä kirjasuomen tutkimuksen ongelmaa: mistä jokin vanhan kirjasuomen rakenne voi olla peräisin? Päätavoitteenani on selvittää, mistä jälkiasemainen *se-* tai *hän-*pronomini on tullut 1500- tai 1600-luvun kirjoittajan tekstiin. Onko kyseessä käännöskielen piirre? Kääntäjät otaksuttavasti tajusivat niiden kielten tyyli- vivahteitakin, joista he käänsivät. Latinalla, saksalla ja ruotsilla oli prestii- siä, mutta ilmenikö se näinkin. Jäikö suomentajan tuntema puhe-suomi ala- kynteen? Toisaalta voidaan olettaa, että suomennoksessa esiintyvän raken- teen on täytynyt olla kääntäjälle tuttu suomen kielestä, vaikka malli kään- nökseen olisikin saatu lähtötekstistä. Olisivatko suomentajat tai suomeksi kirjoittavat päätyneet rakenteen käyttöön, jos se olisi ollut suomessa aivan tuntematon? Mikä merkitys on sillä, että kirjoittaja mahdollisesti jäljittelee aiempia tekstejä ja että piirre onkin hänelle tuttu vain niistä? Onko toisaalta mahdollista, että jälkipronomininit olisi tajuttu sillä tavoin puhekielisiksi, että niiden käyttöä olisi tietoisesti vältetty? Vai onko liian uskaliaista tehdä tyyliä koskevia päätelmiä 1500- ja 1600-luvun kirjasuomesta? Joka tapauksessa on vaikea ratkaista, voisiko vanhan kirjasuomen jälkipronomini olla pelkkä painoton vahvistuspartikkeli.

Vanhimmissa suomen kielen kieliopissa tai tulkiskanakirjoissa ei *hän-* tai *se-*pronominin partikkelimaista käyttöä tietenkään esitellä. Ensimmäiset sa- nakirjamaininnat *hän-*liitepartikkelista ovat Kreanderin—Canstrénin lisäyk- sissä Jusleniuksen Coetukseen (Jusl. lis. 133: *johän, jopahän; johän minä sa- noin*) ja Gananderilla; varhaisin painettu tekstiesiintymä on vuodelta 1756 (VKS sv. *-han, -hän*). Mutta 1800-luvun lopun lauseopillisissa murremono- grafioissa käsitellään yleisesti *hän-* ja *se-*sanana nominatiivin ja partitiivin käyttöä »jonkunlaisena partikkelina» tai »vahvistuspartikkelina» tai »vah- vikkeena». Lähes poikkeuksetta kirjoittaja mainitsee, että partikkeli on »lauseen ensimmäisen sanan jäljessä» tai »toisena sanana» (Lönnbohm 1879: 65; Setälä 1883: 92; Cannelin 1889: 88; Latvala 1894: 48; sama 1899: 43—44; Sirelius 1894: 99; Kannisto 1901: 251; ks. myös Genetz 1890: 93). Kirjoittaja (esim. Latvala *ibid.*) saattaa myös huomauttaa, että *se-*sana on »pronominin ja partikkelin rajalla». Nykyisen yleiskielen *-hAn* liittyy Penttilän mukaan (1957: 120) yleensä »lauseen alussa olevaan painolliseen saneeseen». Auli Hakulinen sanoo *hAn*-partikkelin liittyvän »vain lauseen ensimmäisen kons- tituentin jälkeen», mutta modifioivan koko lausetta (1976: 6, 26—27). Matti

Larjavaara nimittää liitepartikkeliksi emfaattista, koko lauseen merkitystä modifioivaa *se*-enklittiä ja sanoo sen yleensä liittyvän »vain lauseenalkuiseen konstituenttiin» (1986: 307–311, 314). Nykyisten tutkijoiden havainnot ovat siis samanlaisia kuin viime vuosisadan lopulla esitetyt: jos *hän*- tai *se*-sanaa käytetään partikkelin tapaan, sen paikka on vakio. (Vrt. Yli-Vakkuri 1986: 116.) Myös partikkelin funktiosta ollaan yhtä mieltä: partikkeli korostaa edellään olevaa alkukonstituenttia. Enklittinen *-hAn* todetaan yleisesti synnyltään identtiseksi *hän*-pronominin nominatiivin kanssa (Latvala *ibid.*; L. Hakulinen 1979: 88, 235–236; Vilppula 1989: 397–398).

Saadakseni tuntumaa murteissa esiintyviin *hAn*- ja *se*-partikkeleihin olen käyttänyt aineslähteenä sananparsia. Tähän on kaksi syytä. Toinen on Leinon lohkolausekirjan 5. luku (1982: 63–78), joka käsittelee emfaattisen relatiivilauseen (termistä Alhoniemi 1982: 182) yleisyyttä ja ikää sananparsistossa. Toinen syy on se, että sananlaskuissa voi olettaa esiintyvän runsaasti *hAn*-liitepartikkelillisia tai niitä vastaavia lauseita.¹

Sananparsiaineiston keräsin Kansanrunousarkiston kokoelmien julkaistusta valikoimasta (Laukkanen–Hakamies 1978); sananparsien valitsijat ovat pyrkinet alueittaiseen tasaisuuteen (s. XIV),² joten teoksesta voi tehdä murremaantieteellisiä päätelmiä. Poimin sivuilta 1–260 (sananlaskujen nrot 1–7120) järjestyksessä a) kaikki *hAn*-partikkelilliset tapaukset ja b) kaikki tapaukset, joissa on painoton, enklittinen *se*-sana (esimerkiksi Vetää *se* hevononkin). Lohkorakenteet eivät ole mukana. – Esittelen ensin a-ryhmän aineistoa.

¹ Tämän toi mieleeni Auli Hakulisen esitys tekstin kaksikerroksisuudesta (1976: 16–26). Hakulinen jakaa tekstin, lähinnä Andreas Loetscheriin nojautuen, yhtäältä sarjaan peräkkäisiä väitteitä (= 1. kerros) ja toisaalta erilaisiin selityksiin, parenteettisiin huomautuksiin ja yhteenvetoihin (= 2. kerros). Jälkimmäisen ryhmän lauseille on ominaista *hAn*-liitepartikkelin käyttö. Sananlaskut ovat käsittääkseni aina näitä toisen kerroksen ilmauksia. Niiden avullahan puhuja muistuttaa, selittää, perustelee, kommentoi tms.

² Varmistuakseni tasaisuudesta laskin sananlaskujen länsi- ja itämurteisten saantipaikkojen suhteen; se on tasan 50 : 50 %. Länsimurteisista on hämäläisiä noin kolmannes, samoin pohjalaisia. Pohjalaisista on eteläpohjalaisia 44 % – varsin huomattava osuus – , keskipohjalaisia 20 %, pohjoispohjalaisia 13 % ja peräpohjalaisia 24 %. Hämäläisistä on kaakkois- ja pohjoishämäläisiä kumpiakin noin kolmannes, yläsatakuntalaisia vajaat 20 % ja etelähämäläisiä 15 %. Lounaismurteisia pitäjiä on länsimurteisista saantipaikoista 14 %, lounaisten välimurteiden alueelta 18 %. Itämurteisista pitäjistä on savolaisia 73 % ja kaakkoismurteisia 23 %. Savolaisaineistossa määrien alueelliset erot ovat suurehkot: pohjoissavolaisia 42 %, itäsavolaisia 19 %, eteläsavolaisia 13 %, kun taas Kainuusta, Keski-Suomesta, Päijät-Hämeestä ja Ähtärin – Evijärven kiihasta runsaat 6 % kustakin.

Mistä vanhaan kirjasuomeen tulivat jälkipronominit *se* ja *hän*?

Oli odotettavissa, että partikkelin taajuus eri murteiden sananparsissa osoittautuisi erilaiseksi. Suomen murteiden sanakirjan *-han*-artikkeli (Matti Vilppulan laatima) kuvaa levikin seuraavaksi: »vähän tai ei lainkaan tietoja Var SatL; vain joitakin tietoja SatE, PohE eteläosa, SatP; muualta tietoja runsaasti». Anneli Pajusen ja Ulla Palomäen tutkimusten mukaan liitepartikkeleita kaiken kaikkiaan käytetään savolaismurteissa kaksi kertaa niin paljon kuin lounaismurteissa. Lisäksi liitepartikkelien jakauma on lounaismurteissa huomattavasti yksipuolisempi kuin muissa murteissa. Muun muassa *han*-liitteen merkitystä ilmaisevat lounaismurteissa itsenäiset sanat. (Pajunen–Palomäki 1984: 56–57.) Myös Lauri Hakulisen mukaan (1979: 236) *hAn*-liite on lounaismurteissa »kokonaan tuntematon». Aarni Toivanen (1958: 3–11) on osoittanut *hAn*-liitepartikkelia käytettävän erityisesti itämurteiden alueelta talteenpannuissa sananparsissa, ja *hAn*-partikkelia käytetään yleensäkin itämurteissa paljon (Makkonen 1967: 132).

Sellaisia sananparsia, joissa johonkin sanaan liittyy *hAn*-liite, löytyi 327 (n. 5 % 7120:sta). Ne on merkitty taulukkoon 1 päämurrealueittain. Taulukossa ei ole sarakkeita lounaismurteita eikä lounaisia välimurteita varten, koska *hAn*-liitteisiä sananparsia ei näistä löytynyt. Kaakkoishämäläisten murteiden alueelta tallennettujen sananparsien määrät on erotettu muista hämäläismurteisista. Esiintymiä on ryhmitelty *hAn*-liitteisen konstituentin lauseenjäsenaseman mukaan ja lisäksi sen mukaan, seuraako *hAn*-liitteistä muotoa *se* tai funktioltaan vastaavanlainen pronomini. Esimerkkejä (viite Sananlaskut-kirjan sivuun): Kirvu 109 *Ehä* kapusta nälkää kuole / Jäppilä 180 *Eihä se* köyhäkää pöytee poikki pure / Muolaa 94 *Antaaha* järv ain kalloi, mutt ei anna astijoi / Kivennapa 180 *Repijäähä se* köyhäkii vatsa, ko liika syöp / Rautu 126 *Onha* tätä kieltä jämiäkii, vaik häntä vähä pieksiäkii / Kangasniemi 8 *Sehä* ajjaa, jol o aesat / Sotkamo 90 *Jumalan vesihän se* kaekki kasteloo / Antrea 68 *Hyvähä* pitkä pielekse kuppeest o heinii nyhtää / Veteli 184 *Laihathan* on silakan posket / Leppävirta 140 *Koירוoha* sillon kututaan, kun paan sanko ramahtaa / Savitaipale 158 *Käyttämättähän* kuokka ruostuu / Vesanto 133 *Kyllähän* kissa kalanhajun tuntoo / Pudasjärvi 173 *Niinhän* se käypi, kun ei juosta jaksa.

TAULUKKO 1. Enkliittisen *hAn*-partikkelin sisältävien sananparsien määrät Sananlaskut-teoksessa (s. 1–260) murreryhmittäin (KM = kaakkoismurteet, SM = savolaismurteet, KHM = kaakkoishämäläiset murteet, HM = muut hämäläismurteet, PM = pohjalaismurteet).

1. konstituentti	KM	SM	KHM	HM	PM	yht.
<i>ei</i> + <i>hAn</i>	20	9	8	—	—	37
<i>ei</i> + <i>hAn</i> + <i>se</i>	—	7	1	—	1	9
<i>ei</i> + <i>hAn</i> + <i>sitä</i> tms.	1	2	—	—	—	3
<i>älä</i> + <i>hAn</i>	1	1	—	—	—	2
muu pred. + <i>hAn</i>	21	8	6	—	2	37
muu pred. + <i>hAn</i> + <i>se</i>	5	10	—	—	—	15
muu pred. + <i>hAn</i> + <i>sitä</i> tms.	6	3	1	—	1	11
subj. + <i>hAn</i>	8	9	5	—	—	22
subj. + <i>hAn</i> + <i>se</i>	1	10	3	—	3	17
subj. + <i>hAn</i> + <i>sitä</i> tms.	—	2	—	—	—	2
pred:vi + <i>hAn</i>	6	2	5	—	—	13
pred:vi + <i>hAn</i> + <i>se</i>	6	10	—	—	1	17
pred:vi + <i>hAn</i> + <i>sitä</i>	—	—	—	—	1	1
obj. + <i>hAn</i>	3	9	—	—	—	12
obj. + <i>hAn</i> + <i>se</i>	1	2	—	—	—	3
obj. + <i>hAn</i> + <i>sitä</i>	—	1	—	—	—	1
adv:li + <i>hAn</i>	10	9	9	1	1	30
adv:li + <i>hAn</i> + <i>se</i>	4	16	1	—	—	21
<i>kyllä</i> + <i>hAn</i>	3	9	9	1	3	25
<i>kyllä</i> + <i>hAn</i> + <i>se</i>	—	1	—	—	—	1
muu part. + <i>hAn</i>	10	14	6	2	1	33
muu part. + <i>hAn</i> + <i>se</i>	3	6	—	—	1	10
muu part. + <i>hAn</i> + <i>sitä</i> tms.	—	4	—	—	1	5
yhteensä	109	144	54	4	16	327
prosenttinen osuus	33	44	17	1	5	100

hAn-liitepartikkelin itäisyys ilmenee selvänä. Esiintymistä on itämurteisia 77 %, ja jos näihin lisätään kaakkoishämäläiset, prosenttinen osuus nousee 94:ään. Partikkelin puuttuminen lounaismurteista ja lounaisista välimurteista selittää välillisesti sen puuttumisen myös 1500- ja 1600-luvun kirjasuomesta.

Taulukkoon 2 on merkitty niiden sananparsien määrät, joissa ensimmäisen konstituentin jäljessä on *se*-sana, joka voi olla samaviitteinen edeltävän tai seuraavan tai lauseen loppuun siirtyneen nominilausekkeen kanssa. Sijaintinsa ja painottomuutensa vuoksi siinä silti on samaa partikkelimaisuutta kuin esimerkiksi *sitä*-partikkelissa (A. Hakulinen 1975: 25–41), mikä merkitsee, ettei se ole lainkaan referentiaalinen. Näytteitä: Sakkola 110 *Ei se karsinasika tiije moasija vaivoi / Liperi 40 On se Herra hyvillä, jaloillai Jumala / Jyväskylä 182 Tulee se kerta köyhänkin vuoro / Kärsämäki 136 Kiukkunen akka se työn tekee / Vieremä 110 Karhuva se on karhun poekae*

Mistä vanhaan kirjasuomeen tulivat jälkipronomininit *se* ja *hän*?

/ Eno 219 Muasta *se* marjaa poimitaan / Tyrvää 30 Pian *se* halla matalan kylmää / Pello 35 Hopusti *se* hauskalta kalu loppuu.

TAULUKKO 2. Enkliittisen *se*-pronominipartikkelin sisältävien sananparsien määrät Sananlaskut-teoksessa (s. 1–260) murreryhmittäin (KM = kaakkoismurteet, SM = savolaismurteet, KHM = kaakkoishämäläiset murteet, HM = muut hämäläismurteet, LVM = lounaiset välimurteet, PM = pohjalaismurteet).

1. konstituentti	KM	SM	KHM	HM	LVM	PM	yht.
a)							
kieltoverbi + <i>se</i>	3	7	—	1	—	4	15
muu pred. + <i>se</i>	6	25	1	—	1	3	36
subj. + <i>se</i>	8	22	3	—	—	17	50
pred:vi + <i>se</i>	2	17	1	4	1	11	36
obj. + <i>se</i>	2	4	—	—	—	—	6
adv:li + <i>se</i>	5	14	—	3	—	6	28
<i>kyllä</i> + <i>se</i>	—	3	—	1	—	4	8
muu part. + <i>se</i>	7	18	—	1	—	15	41
yhteensä	33	110	5	10	2	60	220
prosenttinen osuus	15	50	2	5	1	27	100
b)							
kieltov. + <i>hAn</i> + <i>se</i>	—	7	1	—	—	1	9
muu pred. + <i>hAn</i> + <i>se</i>	5	10	—	—	—	—	15
subj. + <i>hAn</i> + <i>se</i>	1	10	3	—	—	3	17
pred:vi + <i>hAn</i> + <i>se</i>	6	10	—	—	—	1	17
obj. + <i>hAn</i> + <i>se</i>	1	2	—	—	—	—	3
adv:li + <i>hAn</i> + <i>se</i>	4	16	1	—	—	—	21
<i>kyllä</i> + <i>hAn</i> + <i>se</i>	—	1	—	—	—	—	1
muu part. + <i>hAn</i> + <i>se</i>	3	6	—	—	—	1	10
yhteensä	20	62	5	—	—	6	93
prosenttinen osuus	22	67	5	0	0	6	100

Lauseen ensimmäisen konstituentin jälkeinen *se*-pronominipartikkeli on yleinen varsinkin savolaismurteissa. Myös pohjalais- ja kaakkoismurteissa esiintymiä on suhteellisen runsaasti. Näiden kolmen murreryhmän yhteinen osuus kaikista esiintymistä on 92 %. Ensimmäisen konstituentin lopussa saattaa olla *hAn*-liitepartikkeli, minkä jälkeen seuraa *se*-enklitti (taulukon b-osa). Tämäkin tyyppi on erityisen yleinen savolaismurteissa (samoin Lyyra 1963: 25–26), selvästi yleisempi kuin kaakkoismurteissa. Lounaismurteisia esiintymiä ei sananparsista löytynyt lainkaan, ja lounaisten välimurteiden alueeltakin vain pari (Porin murreryhmästä). Tällä perusteella voisi olettaa, ettei painottoman, enkliittisen *se*-pronominin käyttö ole ollut tuttua niille vanhan kirjasuomen kirjoittajille, jotka ovat tunteneet vain lounaista puhekieltä. — Taulukoista ilmenee myös, että sananparsien kieli käyttää tähden-

nyskeinona hyvin yleisesti konstituentin siirtoa lauseen alkuun. Fokusoitua lauseenjäsentä tähdentää sitten vielä enkliittinen *-hän* tai *se* tai *-hän se*.

Läpikäymistäni sananparsista ei löytynyt sellaisia tapauksia, joissa *hän*-pronomini välittömästi seuraa samaviitteistä nominikonstituenttia (*Manta hän* odottaa sulhastaan). Tämä johtuu sananparsien geneerisyydestä. Tähdentävät jälkipronomit mainitsee Sinikka Virolainen kirjoituksessaan »Tyylihavaintoja kannakselaisesta kansankielestä» (1953: 292): »Mikäli virkkeen alussa olevaa subjektia tai objektia halutaan erityisesti tähdentää, liitetään välittömästi sen jälkeen sitä tarkoittava pronomini.» Virolaisen näytteitä: *A Taavetti, hää* ko riijjas minnuu, ni kyl luppail syöttää / *No teijjä pojat, ne* saapki lukkii isämeijjä / *Lääveri Hetti, hää* sai ja nii paljo lapsii. Käyttötapa on tyypillinen kaakkoismurteille (Makkonen 1967: 155), mutta se tunnetaan länsimurteistakin (Toivola-Junttila 1966: 47; Vilppula 1989: 393).

1. Jälkipronomit eräissä 1500- ja 1600-luvun teksteissä

1.1. Agricolan tekstit

M. K. Suojanen on Agricolan indefiniittipronomineja käsittelevässä väitöskirjassaan (1977: 144–155) tarkastellut sellaisia nominilausekkeen lohkeamia, joissa toisena osana on samaviitteinen pronomini, esimerkiksi UA³ 87 Mutta *ioca* wannopi sen Lahian päle, quin sen päle on, *se* on welcapä / UB 627 *iocainen* quin Jumalasta on syndynyt, ei *hen* syndie tee / UB 532 Ette *caiki* iotca sen päle vskouat, *ne* tuleuat Wanhurskaxi. Suojanen on vertaillen tutkinut lohkeamatyyppin mahdollisia lähteitä ja päätynyt kiintoisaan tulokseen: pronomini on ani harvoin Agricolan lisäämä; lähes aina *se* on suoraan käännetty ruotsista tai saksasta. Tällaisten anaforisten pronominiinien taajuus on minunkin havaintojeni mukaan Agricolan teksteissä hyvin suuri – ja suuri myös vuoden 1642 raamatussa. Lohkeamissa tarvittavien anaforisten pronominiinien yleisyys on voinut vaikuttaa nyt käsiteltävinä olevien jälkipronominiinien käyttöön.

³ Käytän Agricolan teksteihin viitatessani hänen teoksistaan seuraavia lyhenteitä: RK = Rukouskirja, UA = Uuden testamentin alkuosa, UB = Uuden testamentin jälkiosa, KÄ = Käsikirja, ME = Messu, PI = Piina, PS = Psalttari, WE = Veisut ja ennustokset, NP = Ne profeetat.

⁴ Pronomit *se* ja *hän* esiintyvät Agricolan teksteissä perusmuotoisina tuhansia kertoja (*se* 5254, *ne* 2786, *hän* 6148, *he* 3415 esiintymää). Sanojen yleisyys – ja määrä-esiintymien harvinaisuus – aiheuttaa tutkijalle tunnetusti käytännön hankaluuksia. Esimerkiksi omassa tietokoneessani on kyllä Kotimaisten kielten tutkimuskeskukselta saatu Agricolan täydellinen tekstitiedosto ja käytössäni on hyvä poimintaohjelma, mutta aikaa voittaakseni päädyin kuitenkin lukemaan Agricolan teokset.

Mistä vanhaan kirjasuomeen tulivat jälkipronominit *se* ja *hän*?

Agricolan teoksissa on noin 70⁴ sellaista tapausta, missä *hän* (*he*) tai *se* (*ne*) on samaviitteisen nominin jäljessä: Aapisessa ja Käsikirjassa yksi, Ruokouskirjassa 17, Uudessa testamentissa 25, Messussa 3, Psaltrarissa 14 sekä Veisuissa ja Profeetoissa yhteensä 13.

Käsittelen aluksi sellaisia tapauksia, joissa pronomini ei varmasti ole partikkelimainen. Jälkipronomini on yleensä painokas, kun sitä edeltävään nominilausekkeeseen kuuluu etu- tai jälkiattribuutti tai kun subjekteja on useita. Painokkuutta osoittaa myös lauseen alussa oleva adversatiivinen konjunktio. Pronominia edeltävä välimerkki on tavallinen. Pronominin monikollisuus on yleistä. Näytteitä: UA 40 Mutta *hyuet töödһ ilman wscota, ne ouat ninen tyhmein Neitzytten Lampudh* (Matt. 8: sel.) / UA 93 Waan *ne Camarit, Ne ouat nyt caiki Hengeliset Clostarit* (Matt. 24: sel.) / UB 448 Ja *mwdh sencaltaiset keskyt, ne pääteten tesse sanassa* (Room. 13:9) / WE 611 Mutta paramin *pilca, Walhe, Murha, Warkaus, ia Hooruus, ne ouat ylenkädhen saanuet* (Hoos. 4:2; kokoava pronomini: ensin nimetään subjektit ja sitten yhdistetään ne *ne*-pronominilla). Yksikkötapauksissa saattaa nominilausekkeeseen joskus, harvoin, kuulua indoeurooppalaisten kielten määräistä artikkelia tai muotoa vastaava pronominaalinen etuattribuutti *se*. Tällöin jälkipronomini on *hän*: UB 430 Mutta *se Lahia, hen mös auttapi monesta synniste Wanhurskautehen* (Room. 5:16) / ME 123 + WE 509 (Messukirjan tekstejä julkaistiin muuttamattomina Veisuissa) *Se Jumalatoim hen ylenandakan henen Tiense* (Jes. 55:7). Muita näytteitä: UA 223 Ja catzo *yxi Mies nimelde Zacheus, se* oli Weronottaiaden Pämies, ia oli ricas (Luuk. 19:2) / UB 529 *Wäheinen Hapatosta se* Hapatta caiken Taikinan (Gal. 5:9) / WE 594 Waan *Jumala Taiuahast, hen* taita salaiset Asiat iulghista (Dan. 2:28) / NP 790 Ja *itzepe Rauhan HERRA, hen* andocon meille Rauhan aina — .

Jos kielteisen tai kysyvän lauseen ensimmäisenä konstituenttina on subjekti, on anaforinen pronomini vasta kieltoverbin tai *ko*-partikkelillisen verbin jäljessä: UA 143 + PI 153 *Johannesen Caste, oliko hen* Taiuahast elicke Inhimisilde (Mark. 11:30) / UB 398 *Se sana, Laki, ei se* pidhe tesse nin ymmerttämän (Room. esip.) / UB 425 Mutta *Teghot ia Töödһ ei he* ychten racu Laista teute (Room. 3: sel.) / UB 429 Mutta *toiuo ei se* wilpistele (Room. 5:4). Näissä subjektilausekkeen alku (*Johanneksen kaste, teot ja työt, toivo*) irtautuu yksinäiseksi nominilausekkeeksi lauseen edelle. Kyseessä on tavallaan kaksi lausetta: a) Mutta toivo!, b) ei *se* vilpistele. Pronomini on siten normaalilla paikallaan eli toisena. Lohjenneiden osien välissä voi olla muukin fokusoitu lauseke, esimerkiksi: WE 592 *DANIEL Propheta* siihen *hen* enimen hendes achkeroitze (Dan. esip.). (Vastaavanlaisista rakenteista nykyisessä puhe-suomessa Helasvuo 1988: 54–55; ks. myös A. Hakulinen 1976: 114–115 ja Leino 1982: 200.)

Agricolan tekstien varsinaiset jälkipronominiesiintymät muistuttavat toisiaan: lause on päälause, ja sen ensimmäisenä konstituenttina on subjekti, jonka jäljessä on joko *hän* tai *se*. Jälkipronominin käytön näyttää useimmiten aiheuttaneen tarve korostaa subjektia. Se on usein kontrastiivisessa suhteessa johonkin, joko edellä esitettyyn tai esittämättäkin ilmeiseen. Korostetaan esimerkiksi Jumalan eroavuutta luomakunnan jäsenistä. Kontrastiivisuutta voi näissäkin tapauksissa osoittaa lauseenalkuinen adversatiivinen konjunktio *mutta* tai *vaan*.

Annan ensin näytteitä niistä Agricolan teksteistä, jotka eivät ole Uutta testamenttia. Jälkipronominia edeltävä lauseen subjekti on usein *Herra*, *Jumala* tai muu erisnimi. Se on yleensä määritteetön ja joko päälauseen aivan ensimmäisenä tai heti kopulatiivikonjunktion jäljessä.

a) Jälkipronominina *se* ja edellä *Herra* tai erisnimi: RK 170 *HERRA se* annoi, *Herra se* mös otti (Job 1:21) / RK 189 + WE 447 *HERRA, se* coolletta, ia wirwotta, Wiepi heluetijn, ia iellense wlgos (1 Sam. 2:6) / RK 227 *HERRA, se* ombi minun Callion, ia minun Linnan (2 Sam. 22:2) / RK 230 *Herra se* minun pimeyden walistapi (2 Sam. 22:29) / ME 118 + WE 514 Ja *HERRA se* aina sinua iodhattapi, ia rautizepi sinun Sielus Poutaaicana (Jes. 58:11) / PS 216 Sille ette *HERRA se* tiete ninen Wanhurskasten tien (Ps. 1:6; huomattakoon, ettei lause syntaktisesti eroa päälauseista) / NP 732 *HERRA se* rangaiskon sinua Satan (Sak. 3:2) / NP 790 *HERRA se* olcoon alati meiden caikein cansa, Amen / PS 295 ylitze Edomin mine vloswenyten minun Kengeni, *Philistea se* minuhun ihastupi (Ps. 60:10).

b) Jälkipronominina *se* ja edellä appellatiivi: PS 280 He macauat Heluetis ninquin Lambat, *Colema se* heite caluapi (Ps. 49:15).

c) Jälkipronominina *hän*:

Jälkipronomini *hän* on kahdesti Athanasioksen uskontunnustuksessa: RK 860 *Jumala hen* on Isen olemisesta ennen ijancaikisutta syndynyt, Ja *Inhiminen hen* on eijtins olemisesta mailmasa syndynyt. Jaakko Gummerus (1955: 633) antaa latinalaisen lähtötekstin: *Deus est ex substantia Patris ante saecula genitus, Et homo ex substantia matris in saeculo natus. Ainakaan siitä eivät jälkipronomininit ole peräisin. Sen sijaan malli voi olla ruotsinnoksesta. Vuonna 1536 ilmestyneen Daidz Psaltare -teoksen lopussa on Symbolum Athanasij, jossa kyseinen kohta kuuluu: Gudh är han vthaff fadhrens warilse för ewigh tijdh född, menniskia aff modhrennas warilse timeliga född.*

Jälkipronomini *hän* esiintyy monissa Agricolan psalmijakeissa ja silloin aina *Herra-* tai *Jumala-*sanana jäljessä. Esitän näytteet ryhminä sen mukaan, eroaako Rukouskirjan psalmisuomennos Psalttarin versiosta. Gummeruksen mukaan Agricolan Rukouskirjan psalmitekstien pohjana on »kauttaaltaan Lutherin saksalainen psalttari» (Gummerus 1941: 77; myös Puukko 1946:

Mistä vanhaan kirjasuomeen tulivat jälkipronominit *se* ja *hän*?

75–97). Tarkiaisten mukaan (1985: 172) tämä ei pidä »aivan paikkaansa». Tekstien vertailu osoittaa Agricolan pitäneen silmällä myös Vulgatan ja ruotsinnoksen tekstejä. Latinalaisesta tekstistä jälkipronominit eivät ole peräisin. Lutherin psalmikäännökset vuosilta 1524–1528, 1531 ja 1545 on julkaistu rinnakkaisteksteinä Die Deutsche Bibel -teoksessa (10. osa). Mistään saksannosten kohdasta en löytänyt vastinetta Agricolan jälkipronomineille. Kun Agricolalla on *Herra hen*, on Lutherilla *der Herr*. Saksassa käytetään kyllä päälauseen ensimmäisen nominilausekkeen jäljessä sekä *der-* että *er-*pronominia. Otto Behaghelin (1923: 280–282, 307–309) antamien näyttelien joukossa on esimerkkinä Lutherilta *Johannes der war in der Wüsten*, muinaisyläsaksasta Otfridin *Adam er firkos mih* ('*A. hän* kiusasi minua') ja uusyläsaksasta Goetheltä *die Kinder sie hören es gerne*. – Seuraavissa näytteissä siteeraan Agricolaa ja ruotsalaista vuoden 1536 Psalttaria.

Jälkipronomini Agricolan kummassakin versiossa: RK 204 + PS 361 *HERRA hen* saatta wanhurscauden, ja Domion caikille, iotca wärytte kärsiuet (Ps. 103:6); vrt. DP Q2b *Herren* skaffar rettferdigheet och dom, allom them som orett lijdha / RK 217 + PS 430 *HERRA hen* kirwotta ne sidotudh, *HERRA hen* yleswalghase ne Sokiät. *HERRA hen* ylesnosta ne cukistetudh, *HERRA hen* racasta ne wanhurscat *HERRA hen* ketke ne wierot (Ps. 146: 8–10); vrt. DP Y3b *Herren* förlossar the fongna. *herren* gör the blinda seende. *herren* vpretter the niderslagna, *herren* elskar the rettferdiga *Herren* bewarar the fremlingar / RK 218 + PS 431 *HERRA hen* rakenda Jerusalem (Ps. 147:2); vrt. DP Y4a *Herren* skal byggia Jerusalem [!].

Jälkipronomini vain Rukouskirjan psalmissa (huomattakoon suomennosten muutkin erot): RK 203 *HERRA hen* kirwotta henen palueliains sielut (Ps. 34:23); vrt. PS 257 *HERRA* lunastapi henen Palueliains Sielut; vrt. DP F1a *Herren* skal forlossa sina tienares sielar / RK 287 Catzos, *Jumala hen* seijso pi minun polestani, *HERRA hen* tukepi minun Sieluni (Ps. 54:6); vrt. PS 287 Catzos, *Jumala* autapi minua, ia *HERRA* tukepi minun Sieluni; vrt. DP I1a *Sy gud* gör mich bistond, *herren* vphaller mina siel.

Jälkipronomini vain Psalttarin psalmissa: PS 354 *HERRA hen* ketkepi henen Pyheins Sielut (Ps. 97:10); vrt. DP P6a *herren* bewarar sina hellighas sielar / PS 385 *HERRA hen* ketkepi ne Yxikerdaiset (Ps. 116:6); vrt. DP S5a *Herren* bewarar the enfaldiga / PS 387 Mine syseten, ette mine langeisin, Mutta *HERRA hen* autta minua (Ps. 118:13); vrt. DP S7a Iach wart stött at iach falla skulle, men *herren* halp mich / PS 431 *HERRA hen* ylesoiijenda ne Radholiset, ia ne Jumalattomat hen mahan paiska (Ps. 147:6); vrt. DP Y4a *Herren* vpretter the elenda, och nedhertrycker the ogudatigha alt nedh til iordena.

Ruotsalaisen psalttarin sitaateista ilmenee, ettei niissä esiinny *Herren*-sa-

nan jäljessä *han*-pronominia. Todistavatko Agricolan psalmien monet *hän*-jälkipronominit, ettei psalmeja suomennettaessa ole käytetty vuoden 1536 ruotsalaista versiota? Tämä jää epävarmaksi. Myöskään niissä psalmijakeissa, joissa Agricolalla on jälkipronominina *se* (näytteitä edellä), ei Lutherilla eikä vuoden 1536 Davidz Psaltaressa ole suomen pronominilla vastinetta: DP A1b Förty *herren kenner the retferdigas wägh* (Ps. 1:6), H3b The liggia j helueta såsom fåår. *döden warder them gnagande* (Ps. 49:15), I7b mina skoo wil iach streckia offuer Edom, moot mich moste *Philistea glädias* (Ps. 60:10).

Kun Davidz Psaltare ilmestyi niinkin myöhään kuin vuonna 1536, sen kieli on ehtinyt muuttua varhempien psalmiruotsinnosten kielestä. Ylimääräisiä pronomineja oli saatettu karsia puhekielisyyksinä samaan tapaan kuin niitä poistettiin vuoden 1526 Uuden testamentin kielestä, ennen kuin se julkaistiin ruotsalaisen kokoraamatun osana 1541 (tästä jäljempänä). Suomenkielisten psalmien *Herra*-sanana jälkeisillä *hän*-pronomineilla onkin ollut esikuva psalmien aiemmissa ruotsalaisversioissa. Tämän todistavat ne psalmit, jotka sisältyvät katoliselta ajalta periytyvään hartauskirjaan Horae Sanctae Virginis (julkaistu mm. vuonna 1854 osana Den svenska tideboken -teosta). Kirjassa on ruotsinnettuina seuraavat psalmit: 95:s, 8:s, 19:s, 24:s, 93:s, 100:s, 63:s, 67:s, 148:s, 120:s—131:s, 110:s, 113:s, 147:s (jakeet 12—20), 132:s—134:s, 1:nen, 15:s, 54:s, 70:s ja 87:s. Psalmeja ei ole numeroitu, mutta niillä on otsikkonaan latinankieliset alkusanat, mikä helpottaa tunnistamista. Näissä ruotsinkielisissä psalmeissa on joitakin jälkipronomineja. Näytteitä: STB v Höffdinga later vp edra porta — — oc *ärona konunger han* schal gaa jn (Ps. 4724:7) / STB viij I scholen at wetha at *herran han* är gud (Ps. 100:5) / STB viij *Myn siel hon* schal vpfyllas med fetme (Ps. 63:6). Vain muutamalla ruotsinkielisen hartauskirjaisen psalmeista (54., 95., 113., 147., 148.) on vastine Agricolan Rukouskirjassa, eikä ruotsin jälkipronominiesiintymiä muutenkaan löydy juuri niistä psalmisäkeistä, joissa Agricolalla on *Herra hän*. Pidän kuitenkin erittäin todennäköisenä, että suomalaisten psalmisäkeiden jälkipronominit ovat ruotsalaisperuisia. Niitä voisi jopa pitää todisteina psalmisuomennosten vanhuudesta. Ehkä niitä oli jo niissä varhemmissa psalmiversioissa, joihin Agricola viittaa Psalttarinsa alkusanoissa (PS 210): »Se wanha iulki Psaltarin Texti, iosta Nocturnit, Prijm ia Sexti. Aina luetin ia weisatin, Rucoltin, ia mös sarnatin.» Myös A. F. Puukko (1946: 80) on korostaessaan suomalaisten psalmikäännösten hyvää tasoa pitänyt mahdollisena, että käännöstraditio on »ehkä Agricolaakin vanhempi». — Otaksuttavasti poljennollakin oli vaikutusta pronominiensa tarpeeseen ja niiden säilyttämiseen, kun jumalanpalveluksessa resitoitiin kansankielisiä psalmeja.

Mistä vanhaan kirjasuomeen tulivat jälkipronomininit *se* ja *hän*?

Muita Agricolan *Herra* + *hän*-esiintymiä: ME 121 + WE 505 Mutta *HERRA hen* heitti caikein meiden synnit henen pälens (Jes. 53:7) / NP 790 *HERRA hen* asettacon mös meiden Sydemen, Jumalan rackauteen, ia Christusen odhottamiseen. — Erisnimi + *hän*-esiintymiä: WE 620 *Ephraim hen* lahioipi henen Werttamiehiens, ia Pacanoille andapi Weron (Hoos. 8:10) / NP 762 Sille *Juda hen* riuapi HERRAN pyhydhen (Mal. 2:11).

Agricolan Uuden testamentin jälkipronominiesiintymät ovat lähes kaikki epistolateksteissä. Agricolan Uuden testamentin alku- ja loppuosan välillä ilmenee tässä kiintoisa ero – kuten usein muulloinkin. Agricola käyttää myös *pA*-liitepartikkelia huomattavasti enemmän Uuden testamentin jälki- kuin alkuosassa: laskujeni mukaan UA:ssa vain 28 kertaa (kieltoverbi + *-pä* 23 ja *sinä* + *-pä* 5 kertaa) kun UB:ssä 134 kertaa (kieltoverbi + *-pä* 131 kertaa ja kerran *sinepe, henbä, ninbe*). Mauri Lievonen (1985: 22) otaksuu, että Agricola on osin korvannut puuttuvan *hAn*-liitteen *pA*-liitteellä. Syntaktisesti niitä yhdistääkin muun muassa se, että kumpikin liittyy tavallisesti päälauseeseen ensimmäiseen sanaan (ks. NS sv. *-pa*). Kun *-pA* Agricolan Uudessa testamentissa melkein poikkeuksetta on kieltoverbin lopussa, se liittyy juuri ensimmäiseen sanaan; yleensä Agricola alkaa kielteiset lauseet kieltoverbillä. Hyvää kielikorvaa osoittaa *pA*-liitteen lisääminen fokusoituun verbiin. *pA*-liitteen ja jälkipronominien välinen jonkinlainen työnjako ilmenee siinä, että *-pA* liittyy lauseenalkuiseen verbiin, kun taas jälkipronomini seuraa nominilauseketta.

Agricolan Uuden testamentin alku- ja jälkiosan ero saattaa osin selittyä siitä, että jälkipuoliskon suomennos seuraa yksipuolisemmin ruotsinkielistä tekstiä, kun taas evankeliumien käännöksessä tuntuu myös latinan ja saksan vaikutus (vrt. Rapola 1967: 61).

Näyttää ilmeiseltä, että ainakin yhtenä syynä jälkipronominien käyttöön Agricolan Uudessa testamentissa on ollut suoraan ruotsinkielisestä lähtötekstistä saatu malli. Vuoden 1526 Thet Nyia Testamentit på Swensko (= NT) käyttää *hon* tai *han* -pronominia. Anaforisten pronominien tästä käytöstä antaa pari esimerkkiä myös Natan Lindqvist (1941: xxij), kun hän esittelee NT:n puhekielisyyskiä. Pronominin käyttö lauseenalkuisen nominikonstituentin toistossa on ruotsissa ikivanha syntaksin piirre, joka edelleen elää puhekielessä ja kirjakielessäkin puhekielisenä tyylipiirteenä (esim. Holm 1967: 28, 66, 86).

Seuraavat Agricolan *hän* tai *se* -jälkipronomininit ovat todennäköisesti ellei varmasti peräisin ruotsalaisesta tekstistä: UB 464 Ja taas, *HERRA hen* tietä ninen wijsasten ajatoxet (1 Kor. 3:20); vrt. NT 243 och ytermera, *Herren han* weet menniskiernes tankar / UB 473 Se tieto ylespaisutta. Mutta *rac-kaus se* ylesrakenda (1 Kor. 8:1); vrt. NT 248 *förstondenheeten hon* vpbläser,

men *kerleken han* förbättrar / UB 507 Mutta *Mailman mureh, se* Cooleman matkan saatta (2 Kor. 7:10); vrt. NT 266 men *werldennes sorg hon* kommer åstadh dödhen / UB 573 Mutta *Herra hen* asettacan teiden sydhemmen Jumalan rackautehen (2 Tess. 3:5); vrt. NT 304 Men *herren han* styre idhart hierta till gudz kerleck.

Mutta Agricolan Uudessa testamentissa on jälkipronomini monessa sellaisessakin jakeessa, jota vastaavasta ruotsinkielisestä pronomini puuttuu. Suunnilleen puolet UB:n jälkipronomineista on Roomalaiskirjeen esipuheessa tai sen tai epistolatekstien selityksissä. Roomalaiskirjeen esipuheen Agricola on kääntänyt Lutherilta (Tiilikä 1961: 17). Jälkipronominien esiintyminen esipuheessa tai selitystekstissä voi viitata siihen, että Agricola on tajunnut jälkipronominin käytön samalla tavoin puhekieliseksi kuin esimerkiksi ruotsin kielestä tuntemansa samafunktioisen *hon-* tai *han-*pronominin. Samaa saattaa merkitä se, ettei hän yleensä ole käyttänyt *hän-*pronominia vaan *se-*pronominia, jota hänen tuntemansa puhekielikin kai tässä funktiossa käytti. — Jälkipronominia edeltävät substantiivit vaihtelevat jonkin verran, mutta niille on yhteistä se, että tarkoittavat uskonnollisen elämän keskeisiä, korostettavia asioita: Näytteitä:

UB:ssä jälkipronominina *se*:

398 *Jumalan Laki se* ano Sydhemmen pohian (Room. esip.: sel.) / 402 *ARMO se* on oikein Jumalan sosio (Room. esip.); vrt. NT 211 *Nådhe* heter retzligha gudz gunst / 403 Mutta *Vsko se* on yxi Jumalan teco (Room. esip.); vrt. NT 212 Men *troo* är itt gudz werck vthi oss / 405 Ette *Laki se* on heickoxi techty (Room. esip.); vrt. NT 213 ath *laghen* wort förswaghat / 411 Mutta *Armo se* tekepi meille Lain rackahaxi (Room. esip.); vrt. NT 216 men *nådhen* gör oss godhwiliogha till *laghen* / 425 *Vsko se* teuttepi Caiken Lain (Room. 3: sel.) / 433 Ette *Laki se* wallitzepi Inhimisen ylitze (Room. 7:1); vrt. NT 228 ath *laghen* regnera öffuer menniskiona / 484 Mutta nyt iäuet *Vsko, Toiuo, Rackaus, nämet colmet, Waan Rackaus se* ombi swrin nijste (1 Kor. 13:13); vrt. NT 253 men störsjt j bland them är kärleken; huomaa sanajärjestysero) / 536 *Laki se* oli wihalusis ia Rijta, Pacanain ia Juttain keskene (Ef. 2: sel.) / 538 *Rackaus se* osotta coska *Vsko* ombi oikia (Ef. 3: sel.). — Tässä sopii siteerata myös Abckirian tervehdysrunoa: *Laki, se* Sielun hirmutta, mutt Cristus sen tas lodhutta.⁵

⁵ Vastaavanlainen tapaus saattaa piillä myös Rukouskirjan knittelimitaisen runon säeparissa »Wskon kilpi, eij teghe wilpi. Hengen Miecka, saa ytymen leicka» (RK 254). Merkityksen kannalta verbi *saa* on hiukan outo. On mahdollista, että siinä on painovirhe ja että tilalla pitäisi olla *se*: *Hengen Miecka, se* ytymen leicka. Verbi *leikkaa* olisi normaalimuotoinen predikaattiverbi eikä ei-supistumaverbeihin sekaantunut infinitiivi.

Mistä vanhaan kirjasuomeen tulivat jälkipronominit *se* ja *hän*?

UB:ssä jälkipronominina *hän*:

401 Ja *Ramattu hen* catzo erinomaisesta Sydhemen pein (Room. esip.); vrt. NT 211 Och seer *scrifften* sunderligha til hiertat / 484 Mutta *rackaus hen* käutte henens meidhen lähimeisen cochtan (1 Kor. 13: sel.); vrt. NT 253 men *kärleken* handlar medh vår nästa / 504 Sille ette *Jumala hen* manapi meiden cauttame (2 Kor. 5:21); vrt. NT 264 effter som *gudh* förmanar genom oss.

Agricolan Uuden testamentin alkuosassa ei jälkipronomineja ole muualla kuin Matteuksen evankeliumissa eikä siinäkään kuin yksi: UA 52 Sille *Johannes hen* tuli, ei södhen, eike iodhen (Matt. 11:18); vrt. NT 27 *Johannes* är kommen och hwarken ååt eller drack. Pronominin edellä on siis henkilönnimi.

Ensimmäisestä ruotsalaisesta kokoraamatusta on jälkipronominit yleensä karsittu; paikalleen on voinut jäädä vain jokin attribuutillista subjektia korostava painokas pronomini, esim. GVB Men *werldennes sorgh*, *hon* kommer åstadh dödhen (2 Kor. 7:10). Vastaavanlaisia esiintymiä on melko paljon Agricolalla (näytteitä edellä).

Mutta vuoden 1526 Thet Nyia Testamentissa on runsaasti sellaisia jälkipronominiesiintymiä, joilla ei ole vastineita Agricolan tekstissä. Pronominin poisjättöön suomennoksesta voi olla syynä se, että viimeistelyssä on ehditty seurata vuoden 1541 raamattua, mutta syyt voivat johtua myös suomen kielestä.

Yhtenä syynä jälkipronominin puuttumiseen suomennoksesta voi pitää lauseen kielteisyydestä aiheutuvaa sanajärjestyä. Kun suomessa kieltoverbi edeltää subjektia (esim. Lindén 1947: 330, sama 1963: 214–225), ei kieltolauseen subjektilauseke ole lauseen ensimmäisenä konstituenttina. Suomessa jälkipronomini normaalisti seuraa lauseen ensimmäistä konstituenttia. Näytteitä: NT 248 Men *maten han* gör oss intit gudhi behageligha (1 Kor. 8:8); vrt. GVB Men *maten* främiar oss intet för Gudhi; UB 474 Mutta ei *Roca* meite otolisexi saata Jumalan edes; * *ei ruoka se* / NT 253 *kärleken han* affundas intit, *kärleken han* skalkas intit (1 Kor. 13:4); vrt. GVB *Kärleken* affwundas intet, *Kärleken* skalkas intet; UB Ei *Rackaus* cadhehdi, ei *Rackaus* ole ylpie; * *ei rakkaus se* / NT 327 *Herren han* fördröyer intit sitt lyffte (2 Piet. 3:9); vrt. GVB *HErren* fördröyer intet sitt löffte; UB '16 Ei *HErra* Wijwuytä henen Lupaustans; * *ei Herra se*. Sellaiset edellä (s. 285) esittämäni lohkeamatapaukset, joissa pronominia edeltää kieltoverbi, ovat Agricolan teksteissä harvinaisia.

Ruotsinnoksen ja suomennoksen välinen ero voi johtua myös siitä, että jälkipronominia käytetään suomessa yleensä vain päälauseen ensimmäisen nominilausekkeen jäljessä, mutta ei sivulauseissa ja vain harvoin sillä-lau-

seissakin. NT 262 ty ath *bookstaffuen han* dödhar, men *anden han* gör leffwande (2 Kor. 3:6); vrt. GVB Ty *bokstaffuen* dödhar, men *Anden* gör leffwande; UB 499 Sille ette *Bockstau*i coolettapi, wan *Hengi* eleuexi tekepi / NT 269 ath så som *ormen han* försweek Euam medh sin illfundugheet, såå (2 Kor. 11:3); vrt. GVB at såsom *Ormen* besweek Euam medh sijn illfundigheet, så; UB 513 Ettei ninquin *Kärme* Heuan henen caualuxellans vietteli, Nin / NT 270 Lät tigh nöya åt mine nådh, ty *min krafft hon* wardher försterkt genom swacheet (2 Kor. 12:9); vrt. GVB Lät tigh nöya åt minne nådh, Ty *mijn krafft* är mechtigh j the suagha; UB 516 Tydhy minun Armohoni, Sille *minun Woiman ombi* nijsse Heicoisa woimalinen / NT 351 Seer tu ath *troon hon* medhwerkat haffuer j hans gerningar (Jaak. 2:22); vrt. GVB Seer tu, at *troon* haffuer medwerckat j hans gerningar; UB 662 Sijne sine näet, ette *Vsko* ombi ynnewaicuttanut henen Töidhens cansa.

Pronomini *se* ei suomessa sovi samanaikaisesti subjektin edelle ja jälkeen (poikkeukset ovat harvinaisia; näytteitä edellä s. 285). Jos suomessa on ruotsin määräistä muotoa vastaamassa etuattribuutti *se*, jää ruotsin jälki-pronimini yleensä vastineetta. Näytteitä: NT 242 ty *anden han* grundsöker all ting (1 Kor. 2:10); vrt. GBV Ty *Anden* vthranszakar all ting; UB 462 Sille ette *se Hengi* caiki cappalet tutkistele; * *se henki se* / NT 301 *Sielffuer fridzens gudh han* helghe idher offuer alt (1 Tess. 5:23); vrt. GVB Men *fridzens Gudh* helghe idher offuer alt; UB 569 Mutta *se rauhan Jumala* pyhittekon teite coconans; * *se rauhan Jumala se*. — Agricola käyttää *pä*-liitettä *se-* tai *ne-*pronominin nominatiivin jäljessä; enklittinen *se/ne* olisi ilmeisesti käymätön. Mieluummin *sepä, nepä* kuin *se se* tai *ne ne*.

Jos välittömästi subjektin jäljessä on jokin painoton adverbi, *se* ikään kuin vie jälkipronominin paikan. Näytteitä: NT 190 Thå sadhe Paulus, *Joannes han* döpte medh döpelse till bätring (Apt. 19:4); vrt. GVB *Johannes* döpte medh bätringennes döpelse; UA 365 *Johannes tosin* castoi Paranoxen Castella / NT 351 Tut troor ath en gudh är, ther gör tu rätt vthinna, *diefflanar the* troo och, och bäffua (Jaak. 2:19); vrt. GVB *Diefflanar* troo thet ock; UB 662 SIne vskot ette ainoa Jumala ombi, Sen sine oikein teet, Ja *Perkelet mös* sen vskouat ia wapiseuat.

Jälkipronomini saattaa tietysti puuttua Agricolan lauseista niin sanoakseen ilman syytäkin, vaikka NT 1526:ssa sellainen on. Usein on korostettu Agricolan käännöksen tarkkuutta (esim. Schmeidler 1969), mutta jälkipronominin puuttuminen suomennoksesta tuskin silti todistaa, ettei käännöstä ole voitu tehdä sellaisesta ruotsalaisesta tekstistä, jossa niitä on. Esimerkiksi seuraavissa tapauksissa suomentaja olisi voinut korostaa subjektia jälkipronominilla: UB 510 Mutta *Jumala* wäkeue on nin souittamaan, ette (2 Kor. 9:8); vrt. NT 267 *Gudh han* är mechtugh såå fliyat, ath; GVB *Gudh* är mech-

Mistä vanhaan kirjasuomeen tulivat jälkipronominit *se* ja *hän*?

tigh så laghat, at / UB 525 Mutta Wälimies ei ole ydhen ainoan wälimies, Waan *Jumala* ombi yxi ainoa (Gal. 3:20); vrt. NT 277 Men midlaren är icke eens midlare, *gudh han* är en; GVB Men midhlaren är icke eens midhlare, men *Gudh* är en / UB 542 Mutta *waimo* cauattacan Miestense (Ef. 5:33); vrt. NT 285 Men *hustrun hon* haffue sin man j wyrdning; GVB Men *hustrun* haffue mannen j wyrdning / UB 588 *HErra* tundepe ne iotca henen Omans ouat (2 Tim. 2:19); vrt. NT 312 *Herren han* kenner them som hans äro; GVB *Herren* kenner sina. — Pronominin yleisyys ruotsalaisessa 1526 luvun tekstissä osoittaa sen yleisyyttä silloisessa puheruotsissa ja NT:n tyylin puhekielen mukaisuutta. Harvinaisuus suomennoksessa taas kertonee, että ainakin lounaisessa puhesuomessa jälkipronominit olivat oudompia kuin ruotsin kielessä. Käännöksen kieleen vaikutti tietysti sekin, ettei latinalaisessa tai saksalaisessa tekstissä esiintynyt jälkipronomineja.

Agricolan jälkipronomineista osa on selvästi peräisin ruotsalaisesta lähtötekstistä. Mutta Agricola on luultavasti tuntenut pronominien partikkelimaisen käytön murteista, muista kuin lounaismurteista. Tähän viittaa esimerkiksi *Herra se* annoi, *Herra se* otti. (Agricolan kielen murrepohjasta esim. Rapola 1962: 30–61; Ikola 1985: 35–46.) Käytön rajoittumista osoittaa se, että enemmistö tapauksista on samanlaisia: *Herra* tai erisnimi + jälkipronomini. Jos jälkipronominina on *hän*, se on painokas.

1.2. Agricolan ajan liturgiset kopiotekstit

Suomenkielisiä käsikirjatekstejä on reformaation ajalta Agricolan painetun kirjan lisäksi tunnetusti kaksi käsikirjoitusta: laajempi on osa ns. Westhin koodeksia ja suppeampi osa Upsalan lakikoodeksia (signumi B 28). Jälkipronomini *hän* esiintyy koodeksien käsikirjatekstin muutamassa kohdassa. Näytteet (viitteet teokseen Setälä–Wiklund 1893): Westh 33 (vihkikaava) *waimo hän* on miehen *cunnia* Sano Pauali (vrt. Agr. UB 479 Mutta *Waimo* ombi Miehen *Cunnia*; 1 Kor. 11:7; tämä kohta puuttuu Upsalan koodeksista, koska sen vihkikaava alkaa keskeltä opetuspuhetta) / Westh 55 (sairaskäynnin kaavaa) *Racas* velien N: että *Jumala hän* on sinun *Sairaxi* tehnyt, älä sijs ychtäkän epäile; Ups 55 *Rakas Sissar[e]* velien ettae *Ju^{la} hän* on sinwa *sairaxi* tehnytt, aelae sijs yctekaen eppäile / Westh 55 (+ Ups 55) että *rumis hän* saisi hänen edeskäymisensä / Westh 99 (mestattavien ym. lohdu-tuskaavaa; puuttuu Upsalan koodeksista) Sillä eij yxikän olis kättäns tainu sinusa sattuta vähemmällä quin *Jumala hän* nin annoi / Westh 101 (mestattavien ym. lohdu-tuskaavaa) sillä että *Jumala hän* on snulle quitengin *lapias* ia armoilinen jsä — — Sillä että *yxi hyuä jsä hän* rangaise — — lastansa.

Kumpaakin käsikirjoitusta on syytä pitää kopiona jostakin vanhemmasta

tekstistä, mutta Westhin tekstiä ei ole kopioitu Upsalan koodeksista eikä tätä liioin Westhin tekstistä. Ne ovat kuitenkin siinä määrin yhtäläiset, että niiden täytyy olla kopioita alkuaan samasta käännöksestä. Erojakin on; Westhin tekstistä tulee yleisvaikutelmaksi ahdasalaisempi lounaismurteisuus (Nikkilä 1985: 67). Kummankin tekstin vihkikaava on enimmältä osaltaan hyvin ruotsinvoittoista kieltä; niinpä vihkikysymyksissä on *tuskasa ia ijlosa* kuten *j nödh och lust*, kun taas Agricolan vihkikaavan *seke wastoin ette möte kieumisese* -sanonta on latinan *tam in prosperis quam aduersis* -rakenteen mukainen (Parvio 1980: 146).

Suomenkielisen käsikirjatekstin syntyvaiheita Kauko Pirinen (1962: 79–117) luonnehtii seuraavasti: 1) ruotsalaista käsikirjaa käyttänyt pappi on kääntänyt tekstiä suullisesti suomeksi, 2) suomennosta on kirjoitettu käsin ruotsalaiseen kirjaan, 3) on käännetty koko käsikirja. Kolmannen vaiheen vanhinta kantaa edustavat Westhin ja Upsalan koodeksin tekstit. Vanhimpana suomalaisena käsikirjana on Pirisen mukaan pidettävä Westhin tekstin alkumuotoa; se on ollut »ainakin osittain, mutta luultavasti kokonaan käännettynä ennen vuotta 1541» (s. 106).

Ruotsin ensimmäinen reformatorinen käsikirja, Olaus Petrin »Een Hand-book, ther uthi Döpelsen och annat meer Christeligha förhandlas», oli ilmestynyt 1529. Siitä tuli uusia painoksia v. 1533, 1537, 1541 ja 1548 (Quensel 1890: 119–120). Handbook 1537:n kieli eroaa jonkin verran HB 29:n kielestä (Pirinen 1962: 104, erit. alav. 88). Vielä selvempiä muutoksia on Laurentius Petrin toimittamassa HB 41:ssä (Pirinen 1962: 104–105; Knuutila 1988: 282).

Monet seikat viittaavat siihen, että suomentajalla tai kopioijalla olisi ollut edessään nimenomaan HB 41:n teksti (Setälä–Wiklund 1893: XXXI–XXXII). Yhteinen alkuperäinen teksti on silti voinut syntyä jo ennen HB 41:n ilmestymistä; tekstiin on sitten tehty ne muutokset, joihin HB 41 antoi aiheita. Pirinen (1962: 106) on pitänyt todennäköisenä, että Westhin koodeksin käsikirjateksti pohjautuu vuoden 1537 HB:hen. Omissa vertailuissani olen myös löytänyt Westhin tekstistä monia kohtia, joilla on vastine HB 37:ssä mutta ei HB 41:ssä.

Odotuksenmukaista olisi, että suomalaisten käsikirjatekstien jälkipronominien vastineet löytyisivät joko HB 41:stä tai HB 37:stä. Mutta jälkipronomineja ei ole lainkaan HB 41:ssä eikä HB 37:ssäkään missään sellaisessa kohdassa, jossa suomennoksessa on. Näytteet (suomalaiset vastineet edellä): HB 37 B3b (HB 41 B2a) *Quinnan är mandszens ära* / HB 37 C3a (HB 41 C3a) *Käre brodher iach seer at gudh haffuer kränckt tigh* / HB 37 C3b (HB 41 C3a) *at lekamen skulle så haffua sin framgong med sin köttzligha lusta* / HB 37 G3b (HB 41 F2b) *twifla ther intit vppå at gudh haffuer thet så stic-*

Mistä vanhaan kirjasuomeen tulivat jälkipronomininit *se* ja *hän*?

kat at tu skulle — — / HB 37 G3b (HB 41 F2b) at *gudh* är tich doch en mild och barmhertig fadher — —. *En godh fadher* pläghar vnderstundom bruka rijset widh barnet.

HB 37:stä — mestattavien lohdutuskaavasta — löytyi yksi jälkipronominiesiintymä: G4b *Gud han* straffar tich, doch likawel som en mild och barmhertig fader pläghar straffa sitt barn. Tämä kohta puuttuu HB 41:stä ja Westhin koodeksista, mutta on jälkipronominillisenä jo HB 29:ssä (s. 361). Mutta ainoa jälkipronominiesiintymä se on siinäkin. Tämä merkitsee sitä, että suomenkielisten liturgisten kopiotekstien jälkipronominiesiintymät, joita Westhin tekstissä on kuusi, eivät ole peräisin painetuista ruotsalaisista käsi- kirjoista. Olisiko Westhin ja Upsalan koodeksien käsi- kirjatekstin yhteinen alkumuoto käännetty jostakin sellaisesta ruotsalaisen käsi- kirjan käsikirjoitetusta versiosta, jossa jälkipronomineja oli? Tuskinpa suomentaja niitä omastakaan päästään lisäsi. Lisäysselityksen tekee epäilyttäväksi myös se, että jälkipronomineja on muissa asemissa kuin päälauseen ensimmäisen konstituentin jäljessä.

1.3. Paavali Juustenin Messu

Vuonna 1575 ilmestyneessä Paavali Juustenin Messussa on jälkipronominiesiintymiä vain kolmessa kohdassa, kahdessa psalmissa ja yhdessä epistolatextissä. Psalmijae *HERra hän* saatta vanhurskaudhen ia domion caickille (Ps. 103:6; s. 34) on samassa asussa Agricolan Psalttarissa (PS 361) ja jo Rukouskirjassakin (RK 204). Psalmi 146 on Juustenin Messussa (s. 36–37) erilainen kuin Agricolan Psalttarissa, ja sitä paitsi Juustenilta puuttuu yksi rivi. Annan näytteitä eroista allekkaisina riveinä:

Agr. = a) Ja minun Jumalani Kijtoxen weisan, nincauuan quin mine

Jst. = b) Ja kijtos wirtä weisan minun Jumalalleni nincauuan quin

a) täällä olen. — — euet he woi miten autta. Sille Inhimisen Hengi

b) minä olen. — — eiuät he woi mitän autta. Sille inhimisten hengi

a) pite erkaneman, Ja henen teuty iellens Maaxi tulla, — —

b) erkane heistä, Ja he tuleuat iällens mullaxi, — —

a) Autuas on se, ionga Apu Jacobin Jumala ombi,

b) Autuas on se, (— — puuttuu — —)

a) ionga toiuo HERRAN henen Jumalans päle seiso. Joca Taiuan,

b) ionga toiuo seiso hänen Herrans Jumalans tyge. Joca on loonut

a) Maan, Meren, ia caiki iotca nijsse ouat, tehnyt ombi,

b) taiuan ia maan, meren ia caiki mitkä nijsä omhi,

a) Joca vskon pite ijancaikisesta. — —

b) hän on vscolinen ijancaikisesta. — —

a) Joca ne Isouaiset rautitze.

b) Joca anda rooan nijlle isouasille.

a) *HERRA hen* kiruotta ne Fangitut, *HERRA hen* yleswalgaise ne Sokiat.

b) *HERRA hän* kiruotta ne fangit, *HERra hän* yleswalgaise ne sokiat.

a) *HERRA hen* ylesnosta ne alascukistetut, *HERRA hen* racasta

b) *HERRA hän* ylesnosta ne alassordut, *HERra hän* racasta

a) ne Wanhurskat. *HERRA hen* warielepi ne Wieraat ia Oruoit, Ja

b) ne wanhurskat. *HERRA hän* (— — puuttuu — —)

a) ylespite ne Lesket, Ja ninen Jumalattomiten Tien

b) korgotta Lesket ia oruoit, Ja teke ninen iumalattomaidhen

a) hen haiotta.

b) aiwotuxen tydhiäxi.

Juustenin *Herra*-sanoihin liittyy jälkipronomini aivan kuin Agricolalla. Periaatteessa on mahdollista, että myöhempi julkaisija joko mukailee aiempaa versiota tai kääntää itsenäisesti. Rapolan mukaan (1942: 2) Juusten kopioi Messuunsa Agricolaa. Mutta Psalmin 146 versioiden eroja on niin paljon, että Juustenin teksti tuskin on peräisin Agricolan Psalmtarista. Juustenin *Herra*-sanan viisi jälkipronominia voivat olla aiemman version mukaisia, mutta ainakin hän on itse ne hyväksynyt. Ilmeisesti jälkipronomini oli tässä asemassa yleisempi ja säilyi pitempään kuin muuten. Juustenin Messun muissa teksteissä, jotka lähes kokonaan ovat evankeliumi- tai epistolatekstejä, on vain yksi jälkipronomini (s. 66): Mutta *Rackaus se* ombi swrin nijstä (1 Kor. 13:13). Jae lienee vakiintunut Juustenin kieleen tässä asussa. Agricolalla on sama jälkipronomini (UB 484), mutta vuoden 1642 raamatussa ei enää.

1.4. Eerik Sorolaisen Postilla

Eerik Sorolaisen jälkipronomineista on yksi näyte Vanhan kirjasuomen sanakirjan *hän*-artikkelissa (kohta 3) ja VKS:n aineskokoelmissa lisäksi pari. Esitän seuraavassa näiden lisäksi Postillan I osasta (näköispainoksen s. 33–1263) löytämäni tapaukset. Esiintymiä on suhteellisen harvassa; saaliini on tosin tulosta kirjan kertaallisesta läpikäymisestä, niin että jokin tapaus on voinut jäädä huomaamatta.

Jälkipronominina Sorolaisen lounaismurteissa tekstissä on yleensä *hän*,

vain harvoin *se*.

Sorolaisen jälkipronomini seuraa tavallisimmin sellaista appellatiivista tai erisnimisubjektia, joka on lauseen keulassa tai heti konjunktion jäljessä. — Näytteitä erisnimiesiintymistä: 73 Sillä *HErra Christus hän* täsä sano / 104 Mutta *Johannes hän* saarnaisi tästä Messiaxesta / 104 *HErra Christus hän* osotta sen syn, mingä tähden / 153 Ninquin *P. Pawali hän* sano / 380 *P. Psalmista Dawid hän* Kirioitta hänen Psalmisans / 527 *P. Marcus hän* sano, että hän oli corwesa / 791 Sillä että *Jumala hen* manapi meiden cautam (2 Kor. 5:21; myös Agr. UB 504).

Näytteitä appellatiivia seuraavista jälkipronomineista: 84 Että *ysi iuomari hän* turmele luondons / 510 Sillä *Jumalan sana se* on wahwa ia totinen / 659 sillä *Perkelen sana se* wetä ia saatta inhimisen ijancaickisen cuoleman / 861 Mutta *P. Hengi hän* on totuden Hengi / 863 mutta *P. Hengi hän* puhu, nuhtele hänen cauttans / 1177 Mutta *se nuori mies hän* rupeisi kerscaman / 1247 *Jumalan poica hän* on Isästä Jumalast ijancaickisest syndynyt.

Kuten näytteistä ilmenee, ei Sorolaisen jälkipronominien käyttöä rajoita se, että pronominia edeltävässä nominilausekkeessa on useitakin attribuutteja.

Monikkomuotoisia jälkipronomineja Sorolaisella on muutamia, myös kieltomuotoisessa lauseessa: 306 *Beda ja Lyra he* Kirioittawat, että / 993 mutta *monicahdat Jumalattomat ia Phariseuxet, he* häwäisit ia pilcaisit sitä / 1238 *Historian kirioittajat he* tietä andawat, että / 306 *Maria ia Joseph* eij *he* heidän wircans täsä oikein tehnyet.

Mutta Sorolaisella on lisäksi yllättäväkin jälkipronominien käyttöä, yllättävää yhtäältä sen vuoksi, ettei subjekti ole lauseen alussa, ja toisaalta siksi, että lause on sivulause. Näytteitä: 43 Näillä sanoilla *Zacharias hän* ensistä lohdutta Jwttan cansa / 72 Inhimisen Poian cansa *HErra Christus hän* ymmärtä itze hänens / 419 Me Luema *P. Lucan tykönä*, että cosca *HErra Christus hän* lähetti hänen opetuslapsens / 777 Cosca *HErra Christus* tuli — — owein läpitze — —, cusa *Christus hän* annoi heille käskyn ia woiman synnit andexi anda / 956 On sen *P. Hengen cahtalaisesta* nimestä, cuin *HErra Christus hän* cutzu hänen Ensistä lohduttajaxi / 1243 Ennen cuin *Engeli hän* ilmoitta — — hänen asiansa Marialle, terwetti hän ensistä händä.

Mistä Eerik Sorolaisen omituiset jälkipronominit ovat peräisin? Tuskinpa ainakaan hänen kuulemastaan suomen kielestä. Sorolaisella on ollut saarnakokoelman laadinnassa apuna useita saksankielisiä lähdeteoksia. Otaksun kuitenkin, ettei Sorolainen ole kääntänyt jälkipronomineja suoraan saksalaisesta tekstistä. Tätä en tosin pysty todistamaan. E. I. Kouri esittää Sorolaisen Postillan lähteitä käsittelevässä väitöskirjassaan suppeahkon valikoiman tämän saarnoista ja lähteistä vierekkäisinä tekstinäyteinä (Kouri 1984:

75–202). Näytevalikoimaan on osunut vain pari sellaista Postillan kohtaa, joissa jälkipronominiesiintymiä on (Kouri 1984: 107–108, 125). Kourin julkaisemat vertailutekstit eivät siten voisikaan tukea sellaista oletusta, että Sorolaisen jälkipronomininit olisivat peräisin lähdeteksteistä. Potentiaalista lähdetekstiä ja suomalaisversiota vertailemalla huomaa pian, ettei Sorolaisen kieli yleensä vastaa — ainakaan tarkasti — annetun lähdetekstin kieltä; muun muassa tästä syystä en ole ryhtynyt julkaisemattomien lähdetekstijaksojen vaivalloiseen etsimiseen. (Sorolaisen lähteiden käytöstä Kouri 1984: 203–246.)

Yleensä Eerik Sorolaisen kieli on helposti luettavaa ja eloisaa. Saarnateksti on osin voinut syntyä *viva voce*, ja sen julkaistussakin asussa voi olla piirteitä, jotka ovat peräisin puhutusta kielestä. Mutta Sorolaisen jälkipronominien käytössä on jotakin outoa ja epäluontevaa. Tämä voi johtua siitä, ettei jälkipronomineja käytetty Sorolaisen tuntemassa lounaisessa puhe-suomessa. Sorolainen on varmasti tuntenut jälkipronomininit ruotsista ja ehkäpä myös saksasta ja Agricolan psalmeista ja epistolateksteistä, mutta hänen oma korvansa ei sanonut, ettei jälkipronomineja voi käyttää missä tahansa. Hänellä ei ollut samaa tuntumaa suomen jälkipronominien aitoon käyttöön kuin Agricolalla.

1.5. Vuoden 1642 raamattu

Kun vertaa Agricolan jälkipronominiesiintymiä vuoden 1642 raamatun vastaaviin kohtiin, huomaa jakeiden yleensä muuttuneen siten, että *se* resp. *hän* on poistettu. Uudistukseen on arvattavasti vaikuttanut se, että 1541:n ruotsalaisesta raamatustakin oli vastaavanlaiset pronominit puhekielisyyskinä karsittu. (Agricolan ja 1642 R:n vertailua Rapola 1942: 1–19.)

Seuraavissa Vanhan testamentin kohdissa ei vuoden 1642 raamattu käytä jälkipronomineja, vaikka Agricola käyttää: 1 Sam. 2:6, 2 Sam. 22:2, 22:29, Job 1:21, Ps. 1:6, 34:23, 49:15, 54:6, 97:10, 103:6, 118:13, 146:8–10, 147:2, 147:6, Jes. 53:7, 55:7, 58:11, Hoos. 4:2, 8:10, Sak. 3:2 ja Mal. 2:11. Ei myöskään vuoden 1541 ruotsinkielinen kokoraamattu ole näissä kohdissa käyttänyt jälkipronomineja. — Vuoden 1642 raamatun Uuden testamentin kirjoisakaan ei yleensä ole jälkipronomineja niissä kohdissa, missä Agricolalla on. Tämän osoittaa seuraavien kohtien vertailu: Matt. 11:18, Room. esip. (neljä es.), Room. 3: sel., 5:4, 5:16, 7:1, 1 Kor. 3:20, 8:1, 13:13, 13: sel., 2 Kor. 5:21, 7:10, Gal. 5:9, Ef. 2: sel., 3: sel. ja 2 Tess. 3:5.

Huoletti voi sanoa, että jälkipronomininit ovat vuoden 1642 raamatussa harvinaisia. Luin kokeeksi 1 Mooseksen kirjan, Jobin kirjan ja Sananlaskut, eikä ainakaan niistä löytynyt yhtäkään. Tyystin eivät jälkipronomininit vuo-

Mistä vanhaan kirjasuomeen tulivat jälkipronominit *se* ja *hän*?

den 1642 raamatusta kuitenkin ole hävinneet. Seuraavat esiintymät periytyvät Agricolalta: *Philistea se* minuun ihastu (Ps. 60:10; vrt. Agr. PS 295) / *HERra hän* kätke ykikertaiset (Ps. 116:6; vrt. Agr. PS 385) / Waan *Jumala taiwast, hän* taita salaiset asiat julista (Dan. 2:28; vrt. Agr. WE 594) / Ja *muut sencaltaiset käskyt, ne* tähän sanaan suljetan (Room. 13:9; vrt. Agr. UB 448). — Näistä esiintymistä on pääteltävissä, että jälkipronomini oli vuoden 1642 raamatun kääntäjien kielikorvan mukaan mahdollinen ainakin a) erisnimen ja *Herra*-sanan jäljessä ja b) painokkaana attribuutillisen nominilausekkeen jäljessä.

1.6. Abraham Ikalensiksen saarnatekstit

Havaintoni Abraham Ikalensiksen jälkipronominien käytöstä perustuvat vuonna 1659 ilmestyneen saarnakokoelman kolmeen saarnaan (s. 1–85) sekä vuosina 1671 ja 1673 julkaistuihin ruumissaarnoihiin.

Saarnakokoelmasta löytyi hämmästyttävän paljon jälkipronomineja. Abraham Ikalensis suosii niitä henkilönnimien ja varsinkin sanojen *Christus*, *Herra* ja *Jumala* jäljessä. Näytteitä esiintymistä, joissa pronomini seuraa päälauseen alussa olevaa erisnimeä: 5 *Christus hän* on vsein tästä asiasta — — puhunut / 7 Ja *Christus hän* itze cutzu hänens Jumalan pojaaxi / 9 *HERran mies Moses, hän* on — — itzens tahtonut poispyhijttä elämän kiriasta / 11 sillä *HERra hän* näke myös heidän hätäns / 12 sillä *Jumala hän* tietä ja näke heidän / 13 nijn *Pietari hän* äsken mielisty siehen / 16 *Christus hän* nöyrytti itzens hänen Taiwaalliselle Isällens (Fil. 2:8; 1642 R Nöyrytti idzens; ilman ilmpiantua subjektia) / 17 *Abraham hän* nöyrytti itzens, ja tunnusti (1 Moos. 18:27; 1642 R *Abraham* wastais) / 19 Ja *P. Pawali hän* itze sijtä kersca / 26 Että *Petari hän* on vsaldanut omaan wahwuteens / 27 että *Petari hän* on wahwistanut itzens / 33 waan *Christus hän* on sangen palio kärsinyt / 50 *Laban, hän* cadhehti wäwyllens Jacobille sitä tawarata / 50 *Ammon hän* lyötin omalda weliöldäns cuoliaksi / 55 *Cain hän* wielä lähte ystäwällisest / 58 *Simson hän* oli se toinen Nazareus / 65 *Senacherib hän* uhkais Hiskiata / 65 *Saul hän* luli Mahonin corwes jo nijn pijrittänens Dawidin / 65 *Se Jumala-toin Nicanor hän* wannoi HERran Altarin repiwäns / 67 *Maria Magdalena hän* itki hänen Syndiäns nijn catkerasti / 69 *Dawid hän* meni — — Goliathia wastoin / 73 *Christus hän* kyllä hywin tiesi, että.

Appellatiivia seuraa harvoin jälkipronomini: 58 *Opetuslapset he* lupaisit Christuxen cansa — — pysyväiset olla. — Huomattakoon appellatiivin monnikkomuotoisuus.

Pronominin ja sen kanssa samaviitteisen nominilausekkeen välissä voi olla kieltoverbi, alistuskonjunktio tai painoton adverbi. Erisnimitapauksia: 43

Jacob ei hän päästänyt HERra ennen, cuin / 80 Achitophel eij hän myöskään pitänyt ensin sijtä lucua / 31 Belzaser ehkä hän oli Cuningallisesa Wieraspidosa, täytyi hänen cummingin / 31 Herodes waicka hän istui Cuningallisesa Stolisa, ei hänellä ollut — —. Appellatiiviesiintymiä: 22 Kirjanoppeneet ja cansan wanhimmat eij he tohtineet Christusta julkisesta wahingoitta / 31 Yrtitarhat tosin ne owat sangen ihanat — — Cuitengin. Nämäkin appellatiivit ovat monikossa.

Ikalensiksella on jälkipronomineja myös lauseensisäisten nominien perässä ja sivulauseissakin. Näytteitä saarnakokoelmasta: 8 Waan tämän opin *Christus hän* myös täsä tacaperin aia / 10 Jos *HERra hän* caicki tietä, niijn hän / 13 Waan cosca *Christus hän* ilmoita mitä hän tällä pesemiselläns tahdoi / 22 werrataan sen Waimon caldaisexi — —, jota *Draaki hän* cowin waiwasi / 53 Coska *Christus hän* parahallans nuhteli Opetuslapsians — —, niijn / 57 Ja waicka *Petrus hän* sijnäkin wielä muisti lupaustans / 60 ahkeroitkan sijtä, että *Christus hän* olis meidän ystäväm / 71 ehkä *Judalaiset he* kiroilit itzens — — Cuitengin.

Ikalensiksen jälkipronominien käyttö tuo mieleen Eerik Sorolaisen jälkipronominin (vrt. s. 296–97). Olisiko nuori Abraham omaksunut Sorolaisen Postillasta tavan käyttää jälkipronomineja? Rapola (1963: 179) on korostanut sitä epäitsenäisyyttä, mikä ilmenee Ikalensiksen passiosaarnojen kokoelmasta. Saarnojensa julkaisuvaiheessa Abraham oli vielä »Theol. Studioso», kuten kokoelman tittelilehdeltä ilmenee, mutta Sorolaisen Postilla lienee ollut hänelle tuttu, koska jo Abrahamin isä oli Ikaalisten pastori (Carlsson 1871: 203–207) ja seurakunta varmaankin omisti Sorolaisen Postillan.

Niissä ruumissaarnoissa, joita Abraham Ikalensis julkaisi 1671 ja 1673, jälkipronomineja on vähän ja ne ovat niin sanoakseni oikealla paikallaan, lauseen ensimmäisen konstituentin jäljessä: 1671 A1b *Moses, hän* oli myös yxi wskollinen palwelia / 1673 B2b *Jumala hän* walmista Caarneillenkin ruan / A3a *Rwmis se* myös nyt meildä — — toimitetan Maahan / B1a *Lapset ne* tulewat Sydämmest / B2b *Jumalan armo ja laupius se* on tosin suuri, mutta / C3b *Mailman Lapset he* ajattelewat kyllä niijn.

1.7. Laurentius Aboicuksen, Georgius Andreaen, Thomas Rajaleniuksen, Jacobus Raumannuksen, Gabriel Tammelinuksen ja Christian Procopeuksen tekstejä

Vuoden 1642 raamatussa ei käytetä jälkipronomineja, eikä niitä juuri esiinny niissäkään uskonnollisissa teksteissä, joita raamatun ilmestymisen jälkeen 1600-luvulla julkaistiin. Havaintoni perustuvat neljään saarnaan (Laurentius Aboicuksen, Georgius Andreaen, Thomas Rajaleniuksen ja Christian Pro-

Mistä vanhaan kirjasuomeen tulivat jälkipronominit *se* ja *hän*?

copoeuksen) ja kahteen laajahkoon suomennokseen (Jacobus Raumannuksen ja Gabriel Tammelinuksen).

Jälkipronomineja on Tammelan kirkkoherralla Laurentius Aboicuksella, Tyrvään kirkkoherralla Thomas Rajaleniuksella ja Pirkkalan rovastilla Jacobus Raumannuksella (elämäkertatietoja Carlsson 1869: 138) pari, muilla ei yhtään. Näytteitä Laurentius Aboicukselta: 1644: D3a Sillä *hyvät Engelit* ne owat sangen woimaliset / G2a *Jumala hän* tosin on luwannut. Näyte Rajaleniukselta: 1654 C1a Syrach sano: Että *Rickaus se* tule Jumalalda. Raumannuksen vuonna 1674 ilmestynyt Lutherin ison katekismuksen suomenkos käsitteää noin 250 oktaavosivun verran tekstiä. Raumannuksen normaaliin käännöskieleen eivät jälkipronominit kuulu. Tätä taustaa vasten on kiintoisaa, että hänellä kuitenkin on kahdessa kohdassa erisnimen jäljessä *hän*-pronomini: 1674 dedikaatio b1a Josta, *Cuningas Dawid hän* weisapi / 1674 esipuhe A2b: reunasel. *Lutherus hän* tunde itzens Cachismuxen [!] Opetuslapsex. Katkelmat eivät ole Lutherin katekismuksen käännöstä vaan joko kirjan omistuskirjoitusta tai reunaselitystä. Niissä siis sopi käyttää jälkipronomineja, vaikkei muuten käyttänytkään. Huomattakoon, että pronominin edellä on kummassakin tapauksessa henkilönnimi. – Samantapaisessa funktiossa, missä Eerik Sorolainen ja Abraham Ikalensis saattoivat käyttää *hän*-jälkipronominia, voi 1600-luvun saarnateksteissä olla indefiniittipronomini *itse* (ks. VKS). En kuitenkaan usko Sorolaisen tai Ikalensiksen *hän*-jälkipronominin käytön selittyvän siitä, että esimerkiksi muodoilla *hänens* ja *itsens* tai *hänestäns* ja *itsestäns* oli synonyymisia tehtäviä.

2. Kokoavia huomioita

Nominilausekkeen jälkeiset *se*- tai *hän*-pronominit tulivat 1500- tai 1600-luvun kirjoittajien tekstiin todennäköisesti ruotsista. Useimmat kääntäjät näyttävät jälkipronominien käytössään mukailevan ruotsia. Kyseessä on käännöskielen piirre, jonka leviämismahdollisuuksia kirjakieleen heikensi *se*, etteivät lounaismurteiden puhujat tunteneet jälkipronominien partikkelimaista käyttöä. Ruotsi vaikutti osin siihenkin, että jälkipronominit vähitellen karsiutuvat kirjoitetusta kielestä. Koska jälkipronominit poistettiin vuoden 1536 Davidz Psaltaresta ja ensimmäisestä ruotsalaisesta kokoraamatusta 1541 eikä niitä viljelty käsikirjoissakaan, niiden käyttö tyrehtyi suomenkielisessäkin tekstissä. 1600-luvun saarnamiesten tekstissä ne ovat harvinaisia, mutta käyttöä voidaan pitää silloisen puhe-suomen mukaisena, jos ne ovat päälauseen ensimmäistä konstituenttia korostavia.

Omasta suomen kielestään useimmat kääntäjät lienevät tunteneet vain painokkaiden jälkipronominien käytön. Tähän viittaa muun muassa *se*, että

jälkipronomineja esiintyy eniten erisnimien jäljessä tai sitten monikollisina. Tässä suhteessa Agricola – ja ehkä Juustenkin – eroaa muista. Agricolan psalmien *hän*-jälkipronomineja pidän viesteinä varhemmista suomennoksista. Mutta Agricolan jälkipronomini *se* voi olla partikkelimainenkin. Tämän käytön voi otaksua olleen hänelle tuttua kaakkoishämäläisistä tai kaakoismurteista. Agricola ei erehdy käyttämään jälkipronominia muussa asemassa kuin lauseen ensimmäisen konstituentin jäljessä. Tämäkin osoittaa, että jälkipronominien on täytynyt olla hänelle tuttuja suomen kielestä. Nähdäkseni on myös mahdollista, että Agricola on tietoisesti rajoittanut jälkipronominien käyttöä. Tähän viittaa se, että Uuden testamentin jälkipronominesiiintymistä yli puolet on selitysteksteissä. Jälkipronominien esiintymisen vain Uuden testamentin jälkipuoliskossa todistaa välillisesti, että sen kieleen ruotsi on vaikuttanut enemmän kuin evankeliumiteksteihin.

LÄHTEET JA LYHENTEET

- Mikael Agricolan Teokset. I–III. Näköispainos. Porvoo 1931.
 AGRICOLA, MIKAEL Abckiria. Näköispainos Mikael Agricolan Abckirian eri painosten säilyneistä katkelmista. Esittelyn kirjoittanut AARNI PENTTILÄ. Hki 1971.
 ALHONIEMI, ALHO 1982: Suomen kielen lohkolause synkronisen ja diakronisen tutkimuksen kohteena. Sananjalka 24: 180–182. Turku.
 GEORGIUS ANDREAE 1654: Christilinen Rwmis-Sarna. Turusa. Pipping 73.
 BEHAGHEL, OTTO 1923: Deutsche Syntax. 1. Band. Heidelberg.
 Biblia, Se on: Coco Pyhä Raamattu, Suomexi. Stockholmis, Anno 1642. (Näköispainos. Porvoo 1971.)
 CANNELIN, KNUT 1888: Tutkimus Kemin kielenmurteesta. Suomi III:2.
 CARLSSON, WILH. 1869: Pirkkalan pitäjäästä. Pitäjänkertomuksia I. SKST 47.
 CARLSSON, WILH. 1871: Entinen Ikalinen. Pitäjänkertomuksia IV. SKST 47:4.
 DP = Daudz Psaltare. Stockholm 1536. (Valokopio. Uppsala Universitets Bibliotek 1956.)
 ERICUS ERICI (SOROLAINEN): Postilla, Eli Vlgostoimitus, nijnen Ewangeliumitten päälle kuin ympäri aiastaian, saarnatan Jumalan Seuracunnasa. I. osa. Stockholmis 1621. (Näköispainos. Jyväskylä 1988.)
 GENETZ, ARVID 1890: Suomen partikkelimuodot. Hki.
 GRÖNROS, EIJA-RIITTA 1980: *Tämä, tuo, se* -pronominit ja niiden esittäminen »Nyky-suomen perussanakirjassa». Käsikirjoitus. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
 GUMMERUS, JAAKKO 1941, 1955: Mikael Agricolan rukouskirja ja sen lähteet. Toim. AARNO MALINIEMI ja AARNE TURKKA. SKHST XLIV: 1, 3.
 GVB = Biblia: Thet är all then Helgha Scrifft på Swensko. Uppsala 1540–1541. (Facsimileupplaga. Malmö 1960.)
 HAKULINEN, AULI 1976: Reports on Text Linguistics: Suomen kielen generatiivista lauseoppia 2. Meddelanden från Stiftelsens för Åbo Akademi Forskningsinstitut. Nr. 7. Turku.

Mistä vanhaan kirjasuomeen tulivat jälkipronominit *se* ja *hän*?

- HAKULINEN, LAURI 1979: Suomen kielen rakenne ja kehitys. Neljäs, korjattu ja lisätty painos. Keuruu.
- HB 1529 = Een handbocck på Swensko, ther doopet och annat mera vthi ståår. Stocholm. (Samlade Skrifter af Olavus Petri. II. Upsala 1915.)
- HB 1537 = Een Handbook på Swensko, ther dopet och annat mera vtt ståår nw på nytt prentat. Stocholm.
- HB 1541 = Een Handbook, ther vthi Döpelsen och annat meer Christeligha förhandlas. Vpsala.
- HELASVUO, MARJA-LIISA 1988: Subjekteina ja objekteina toimivat nominilausekkeet puhutussa suomessa. Käsikirjoitus. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- HOLM, GÖSTA 1967: Epoker och prosastilar. Lundastudier i nordisk språkvetenskap. Serie A nr 17. Lund.
- ABRAHAM IKALENSIS 1659: Jesuxen Christuxen Meidän ainoan wälimiehäm, Kärsimisen historia. Aboae 1659. Pipping 97.
- ABRAHAM IKALENSIS 1671: Christillinen Rwmijn Saarna. Turusa. Pipping 163.
- ABRAHAM IKALENSIS 1673: Mittamatoim ja tutkimatoim Jumalan Rackaus (ruumisarna). Turusa. Pipping 172.
- IKOLA, OSMO 1988: Agricolan äidinkieli. Mikael Agricolan kieli. Tietolipas 112. Toim. ESKO KOIVUSALO. Juva.
- Index Agricolaensis II. Käänteisluettelo. KKTK:n julkaisuja 11. Toim. ESKO KOIVUSALO, IRENE HELLEMAA, ANJA LEHTIMÄKI, RIITTA SUHONEN. Hki 1980.
- Jusl. lis. = Lisäyksiä Jusleniuksen Sana-Lugun Coetukseen. Tehneet SALOMON KREANDER ja JUHANA CANSTRÉN. Julkaissut A. V. KOSKIMIES. Hki 1917.
- PAULUS IUUSTEN ABOENSIS: Se Pyhä Messu Somen kielen. Stocholmis 1575. (Näköispainos. Toimittanut ja jälkikirjoituksella varustanut MARTTI PARVIO. Hki 1978.)
- KANNISTO, ARTTURI 1901: Lauseopillisia havaintoja läntisen Etelä-Hämeen kielimurteesta. Suomi III:20.
- KETTUNEN, LAURI 1959: Hyvää vapaata suomea. Toinen painos. Jyväskylä.
- KKTK = Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. Hki.
- KNUUTILA, JYRKI 1987: Liturgisen yhdenmukaistamisen toteutuminen Suomessa reformaatiokaudella 1537–1614. SKHST 77.
- KNUUTILA, JYRKI 1988: Regulat ia oienuxet. Teologinen Aikakauskirja 4/1988. Vammala.
- KOURI, E. I. 1984: Saksalaisen käyttökirjallisuuden vaikutus Suomessa 1600-luvulla. Ericus Ericin Postillan lähteet. SKHST 129.
- KREANDER, SALOMON — CANSTRÉN, JUHANA, ks. Jusl. lis.
- LARJAVAARA, MATTI 1986: Itämerensuomen demonstratiivit I. SKST 433.
- LATVALA, SALU 1894: Lauseopillisia havaintoja Luoteis-Satakunnan kansankielestä. Suomi III:12.
- LATVALA, SALU 1899: Lauseopillisia muistiinpanoja Pohjois-Savon murteesta. Suomi III:17.
- LAUKKANEN, KARI — HAKAMIES, PEKKA 1978: Sananlaskut. Aineiston valinneet KARI LAUKKANEN ja PEKKA HAKAMIES. Johdannon kirjoittanut MATTI KUUSI. SKST 346.
- LAURENTIUS PETRI ABOICUS 1644: Selityxet Joca-Päiwäisten Huomen- Ehto- ja Ruocalucuin eli siunausten. Turusa. Pipping 48.
- LEINO, PENTTI 1982: Suomen kielen lohkolause. Suomi 124:2.
- LIEVONEN, MAURI 1985: Mikael Agricolan teosten liitepartikkelit. Käsikirjoitus. Jyväskylän yliopiston suomen kielen laitos.
- LINDÉN, EEVA 1974: Suomen kielen sanajärjestyksestä. — Vir. 1947: 324–331.
- LINDÉN, EEVA 1963: Kieltolauseen sanajärjestyksestä suomen kirjakielissä. Vir. 1963: 214–226.
- LINDQVIST, NATAN 1941: Nya Testamentet i Gustaf Vasas Bibel under jämförelse med texten av år 1526. Uppsala.

- Lutherin psalmit = D. Martin Luthers Werke. Kritische Gesamtausgabe. Die Deutsche Bibel. 10:1. Weimar 1956.
- LYYRA, MARJA-LEENA 1963: Lauseopillisia havaintoja demonstratiivipronominien käytöstä Iisalmen murteessa. Käsikirjoitus. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- LÖNNBOHM, O. A. F. 1879: Jääsken, Kirvun ja osittain Rautjärven ja Ruokolahden pitäjien kielimurteesta. Suomi II:13.
- MAKKONEN, MAIJA 1967: Havaintoja *hän*-pronominin käytöstä suomen itämurteissa. Käsikirjoitus. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- NS = Nykysuomen sanakirja I–VI. Porvoo—Hki 1951–1961.
- NT = Thet Nyia Testamentit på Swensko af år 1526. (Ånyo utgifvet af AKSEL ANDERSSON. Uppsala 1893.)
- PAJUNEN, ANNELI—PALOMÄKI, ULLA 1984: Tilastotietoja suomen kielen rakenteesta 1. KKTK:n julkaisuja 30. Hki.
- PARVIO, MARTTI 1980: Manuale Aboense. Manuale seu Exequiale Aboense 1522. Editio stereotypa cum postscripto a MARTTI PARVIO. SKHST 115.
- PENTTILÄ, AARNI 1957: Suomen kielioppi. Porvoo.
- PIRINEN, KAUKO 1962: Turun tuomiokapituli uskonpuhdistuksen murroksessa. SKHST 62.
- CHRISTIANUS P. PROCOPOEUS 1690: Uscollinen ja hywä Jumalan Huonen Haldia (ruumissaarna). Turusa. Pipping 286.
- PUUKKO, A. F. 1946: Suomalainen Raamattumme. Hki.
- QUENSEL, OSCAR 1890: Bidrag till svenska liturgiens historia I—II. Upsala.
- THOMAS B. RAJALENIUS 1654: Lyhy Hää-Saarna. Turusa. Pipping 72.
- RAPOLA, MARTTI 1942: Kolmensadan vuoden takaisia puhdaskielisyystavoitteita. Vir. 1942: 1—19.
- RAPOLA, MARTTI 1962: Agricolan apajalla. Tietolipas 28. Forssa.
- RAPOLA, MARTTI 1963: Ruotsin ajan kirjallisuus. Toim. MARTTI RAPOLA. Suomen kirjallisuus II. Keuruu.
- RAPOLA, MARTTI 1967: Suomenkielinen proosa Ruotsin vallan aikana. Tietolipas 49. Forssa.
- JACOBUS RAUMANNUS: D. Martinus Lutheruxen Catechismus, Se Suurembi. Turusa 1674. Pipping 175.
- SAARIMAA, E. A. 1939: Käännössuomea. Vir. 1939: 301—302.
- SAARIMAA, E. A. 1967: Kielenopas. Seitsemäs painos. Tarkistanut PAAVO PULKKINEN. Porvoo.
- SADENIEMI, MATTI 1949: Metriikkamme perusteet. SKST 236. Hki.
- Sananjalka. Suomen Kielen Seuran vuosikirja. Turku.
- SCHMEIDLER, MARIE-ELISABETH 1969: Zur Analyse der Übersetzung des Neuen Testaments durch Michael Agricola (1548). Studia Fennica XIV. Hki.
- SETÄLÄ, E. N. 1883: Lauseopillinen tutkimus Koillis-Satakunnan Kansankielestä. Suomi II:16.
- SETÄLÄ, E. N.—WIKLUND, K.B. 1893: Suomen kielen muistomerkkejä I. Hki.
- SIRELIUS, U. T. 1894: Lauseopillinen tutkimus Jääsken ja Kirvun kielimurteesta. Suomi III:10.
- SKHST = Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran toimituksia. Hki.
- SKST = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia. Hki.
- STB = Den svenska tideboken. Stockholm 1854.
- SUOJANEN, M. K. 1977: Mikael Agricolan teosten indefiniittipronomit: totalitiivit. SKST 334.
- Suomen murteiden sanakirja. Toinen osa. KKTK:n julkaisuja 36. Hki 1988.
- Suomi. Kirjoituksia isänmaallisista aiheista. Toim. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Hki.
- GABR[IEL] L. TAMMELINUS 1688: Johan Gerhard: Pyhät Tutkistelemuxet. (2. painos.) Turusa. Pipping 209a.

Mistä vanhaan kirjasuomeen tulivat jälkipronominit *se* ja *hän*?

- TARKIAINEN, VILJO—TARKIAINEN, KARI 1985: Mikael Agricola Suomen uskonpuhdistaja. Hki.
- TIILILÄ, OSMO 1961: Rukoilevaisten kirjoja. SKST 270.
- TOIVANEN, AARNI 1958: Eräs sananparsien itäsuomalainen erikoispiirre. Käsikirjoitus. Helsingin yliopiston folkloristiikan laitos.
- TOIVOLA-JUNTILA, LEILA 1966: Havaintoja *hän*-pronominin käytöstä suomen länsimurteissa. Käsikirjoitus. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- VILPPULA, MATTI 1989: Havaintoja *hän*- ja *he*-pronominien käytöstä suomen murteissa. Vir. 1989: 389—400.
- Vir. = Virittäjä. Kotikielen Seuran aikakauslehti. Hki.
- VIROLAINEN, SINIKKA 1953: Tyylihavaintoja kannakselaisesta kansankielestä. Vir. 1953: 274—294.
- VKS = Vanhan kirjasuomen sanakirja I. KKTK:n julkaisuja 33. Toim. LAHJA-IRENE HELLEMAA, ANJA JUSSILA, ESKO KOIVUSALO, RIITTA PALKKI. Hki 1985.
- Vulgata = Biblia sacra iuxta vulgatum versionem. Tomus I. Genesis — Psalmi. Deutsche Bibelgesellschaft. Stuttgart 1985.
- YLI-VAKKURI, VALMA 1986: Suomen kieliopillisten muotojen toissijainen käyttö. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 28. Turku.
- Vanhan kirjasuomen sanakirjan aineskokoelmat. KKTK.

Wie gelangten die nachgestellten Pronomina *se* und *hän* in die alte finnische Schriftsprache?

SILVA KIURU

Die Verfasserin untersucht das Auftreten des der Nominalphrase nachgestellten und diese hervorhebenden Pronomens *se* oder *hän* in finnischsprachigen religiösen Texten des 16. und 17. Jahrhunderts; nahezu alle Texte sind Übersetzungen aus dem Lateinischen, Schwedischen oder Deutschen. Der Gebrauch nachgestellter Pronomina ist offensichtlich eine Besonderheit der Übersetzungssprache. Andererseits ist anzunehmen, daß der finnische Übersetzer diese Struktur in seiner Muttersprache kannte, selbst wenn er das Modell für die Übersetzung im Ausgangstext fand. Mikael Agricola zum Beispiel hätte sich kaum für den Gebrauch dieser Struktur entschieden, wenn sie ihm unbekannt gewesen wäre. Agricola selbst kannte offensichtlich das in den ostfinnischen Mundarten gebräuchliche enklitische Pronomen *hän* oder *se*. Darauf deutet die Tatsache hin, daß er das Pronomen *hän* oder *se* zur Hervorhebung der Nominalphrase immer »richtig«, d.h. ausschließlich nach

der ersten Konstituente des Satzes verwendet. Die der Nominalphrase nachgestellten Pronomina *se* und *hän* gelangten wahrscheinlich aus dem Schwedischen in die Texte der finnischen Übersetzer. Die verhältnismäßig häufige Verwendung nachgestellter Pronomina im zweiten Teil von Agricolas Übersetzung des Neuen Testaments bestätigt die Auffassung, daß bei der Übertragung dieses Teils der schwedische Text eine größere Rolle gespielt habe als bei der Übersetzung der Evangelien, in der keine nachgestellten Pronomina vorkommen. — Beachtung verdient auch die Möglichkeit, daß das nachgestellte Pronomen *hän* aus den ältesten schwedischen Psalmenübersetzungen schon in die vor Agricola entstandenen finnischen Übersetzungen der Psalmen gelangte, aus denen es Agricola dann übernommen hätte.

Dem Einfluß des Schwedischen ist es auch zuzuschreiben, daß die nachgestellten Pronomina allmählich aus den finni-

schen Übersetzungen ausgeschieden wurden. Da nachgestellte Pronomina als zu umgangssprachlich galten, wurden sie in der 1541 erschienenen ersten schwedischen Vollbibel nicht mehr verwendet. Dies verringerte auch ihren Gebrauch in finnischsprachigen religiösen Texten; in der Sprache der Prediger des 17. Jahrhunderts waren nachgestellte Pronomina selten. Aus ihrer finnischen Muttersprache kannten die meisten Übersetzer wohl nur den Gebrauch betonter nachgestellter Pronomina. Darauf deutet unter anderem der Umstand hin, daß nachgestellte Pronomina hauptsächlich nach Eigennamen oder im Plural auftreten.

Im 17. Jahrhundert verraten einige Übersetzer Unsicherheit im Gebrauch der nachgestellten Pronomina; die Ursache mag darin liegen, daß die Südwestmundarten keine nachgestellten Pronomina kannten. Die Verfasserin zeigt eingangs mit Hilfe von Sprichwortmaterial, daß das enklitische *hän* oder *se* nach der ersten Konstituente des Satzes in den ostfinnischen Mundarten und in den Mundarten von Südosthäme gebräuchlich ist, während es in den südwestlichen Mundarten und in den südwestlichen Mischmundarten völlig fehlt.